

2003-01-01

ว่าด้วยเรื่อง "เมืองชายแดน": ข้อสังเกตด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง ความมั่นคง
และวัฒนธรรม ที่เมืองแม่สอดและแม่สาย

พิษณุ พงษ์สวัสดิ์

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/cujss>

Part of the [Social and Behavioral Sciences Commons](#)

Recommended Citation

พงษ์สวัสดิ์, พิษณุ (2003) "ว่าด้วยเรื่อง "เมืองชายแดน": ข้อสังเกตด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง ความมั่นคง และวัฒนธรรม ที่เมืองแม่สอดและแม่สาย," *Journal of Social Sciences*: Vol. 34: Iss. 1, Article 13.

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/cujss/vol34/iss1/13>

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Social Sciences by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

ว่าด้วยเรื่อง “เมืองชายแดน”: ข้อสังเกตด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง ความมั่นคง และวัฒนธรรม ที่เมืองแม่สอดและแม่สาย

พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์⁽¹⁾

ผมขอแบ่งการนำเสนอบทความชิ้นนี้ออกเป็นสามตอนใหญ่ ๆ ในตอนแรกจะได้กล่าวถึงเหตุการณ์เล็ก ๆ สักสองเหตุการณ์ที่ดูเหมือนจะเกี่ยวข้องกับบทความชิ้นนี้แต่ผมเห็นว่าสามารถนำไปสู่การเปิดประเด็นเพื่อการอภิปรายส่วนที่เหลือของบทความได้ ในตอนที่สองจะได้กล่าวถึงบริบททางทฤษฎีและภูมิปัญญาที่ล้อมรอบและมีอิทธิพลในการเขียนงานชิ้นนี้ และในตอนสุดท้ายจะเป็นเนื้อเรื่องหลักของงานชิ้นนี้⁽²⁾ที่อาจจะไม่สมบูรณ์นัก

⁽¹⁾ ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 10330 (ppitch@chula.com)

⁽²⁾ อนึ่ง บทความชิ้นนี้เขียนขึ้นในขณะที่งานวิจัยภาคสนามของผมในเรื่อง “บทบาทของเมืองชายแดนในการพัฒนาภูมิภาคกรณีแม่สายกับแม่สอด” ยังไม่สิ้นสุดลง ดังนั้นจึงมีลักษณะที่ยังอยู่ในขั้นลองผิดลองถูก-จับแพะชนแกะ-จับปูใส่กระดองอยู่ไม่น้อย

ก. “เรื่องเล่าเล็กๆ น้อยๆ จากขายแดน”

เรื่องที่หนึ่ง “อนุสาวรีย์ นครสวรรค์ ที่แม่สาย ทหารไทยไม่ได้ทำหายไป”⁽³⁾: จารย์เสรีฐ เป็นประธานสภาเทศบาลตำบลแม่สาย จารย์เสรีฐเป็นคนแม่สายโดยกำเนิด แต่ไปเติบโตทางอาชีพที่อื่น เพราะรับราชการเป็นครูจนตำแหน่งล่าสุดก่อนกลับสู่บ้านเกิดและลาออกมาลงเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาเทศบาล จารย์เสรีฐเป็นศึกษาธิการอำเภอแห่งหนึ่งที่ติดกับแม่สาย

เข้าตุลาคมนี่ 31 ตุลาคม 2545 ผมร่วมเดินทางไปกับจารย์เสรีฐ เพื่อไปร่วมงานพิธีการวางศิลาฤกษ์เจดีย์ชัยชนะศึกและอนุสาวรีย์พระนเรศวรที่แม่สาย ในฐานะตัวแทนจากทางเทศบาล

ที่ปะรำพิธีซึ่งมีนายทหารและคณะแม่บ้านนายทหาร เดินทางมาในลักษณะของขบวนผ้าป่าสามัคคีจากพิษณุโลก ซึ่งเป็นที่ตั้งของกองทัพบกที่สาม ซึ่งดูแลพื้นที่ทางภาคเหนือทั้งหมดของประเทศ

ผู้ร่วมงานในส่วนท้องถิ่นที่เหลือนประกอบไปด้วยบรรดาข้าราชการส่วนภูมิภาคที่ประจำอยู่ที่แม่สาย ไม่ว่าจะเป็นท่านนายอำเภอ ท่านศึกษาธิการอำเภอ และบรรดาเด็ก ๆ ที่มาเล่นเพลงล้านนา รวมทั้งตัวแทนจากชุมชนไทยใหญ่ที่มาในชุด “ประจำชาติ” ของเขา

อดีตแม่ทัพภาคที่สาม (ปัจจุบันเป็นรองผู้บัญชาการทหารบก) เป็นประธานในพิธีของเหล่าทหาร ขณะที่ พระครูบุญญาเถระ เจ้าอาวาสวัดอนาลโย จังหวัดพะเยา เป็นประธานทางสงฆ์ น่าแปลกที่แม่ทัพภาคที่สามคนปัจจุบันไม่ได้มาร่วมด้วย คงมีแต่เสนาธิการกองทัพบกสามผู้ทำหน้าที่กล่าวรายงานและกล่าวสดุดีวีรกรรมของพระนเรศวรผู้ทรงกอบกู้เอกราช และนำทัพทหารไทยบุกไปยังฝั่งพม่า

⁽³⁾ นำมาจากข้อบทความของ เจริญชัย จันทร์สุภาเสน และ ทวีพล หลิมชัยสุวรรณ ใน มติชน ประชาขึ้น 19 พฤศจิกายน 2545 หน้า 17.

จากคำสัมภาษณ์ของเสนาธิการกองทัพอากาศที่อ้างถึงในบทความหนังสือพิมพ์ กล่าวว่า กองทัพอากาศคิดที่จะสร้างอนุสาวรีย์แห่งนี้มาตั้งแต่ 2543 สมัยที่ท่านรองผู้บัญชาการทหารบกเป็นแม่ทัพอากาศที่สาม เพื่อเป็นที่เคารพสักการะของคนไทย โดยเฉพาะที่แม่สาย จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นเมืองท่องเที่ยวและเมืองชายแดน นอกจากนี้เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติที่ทรงกอบกู้เอกราชของชาติไทย และเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนไทยโดยเฉพาะทางภาคเหนือตอนบนให้ร่วมแรงร่วมใจเสียสละเลือดเนื้อปกป้องอธิปไตยของชาติ และเป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ของประเทศไทย

นอกจากนี้แล้วเมื่อก่อสร้างแล้วเสร็จท่านเสนาธิการกองทัพอากาศที่สามมีดำริว่า “จะมอบให้องค์กรท้องถิ่นดูแล”

อดีตเสนาธิการภาคที่สามอีกท่านหนึ่งกล่าวว่า การสร้างอนุสาวรีย์และเจดีย์ดังกล่าว “ไม่ได้เป็นการก้าวร้าวหรือท้าทายประเทศใกล้เคียง แต่เป็นการก่อสร้างถาวรวัตถุเตือนใจด้านศาสนาเท่านั้น”

ในรายงานข่าวฉบับเดียวกัน นายอำเภอแม่สายซึ่งเป็นหนึ่งในข้าราชการผู้เข้าร่วมงานพิธี (ในภาพที่ผมถ่ายออกมา ท่านยืนอยู่ในแถวติดกับจารย์เสริฐ) กล่าวแสดงความเห็นว่าโดยภาพรวมแล้วการสร้างถาวรวัตถุดังกล่าว “เป็นสิ่งที่ดี เพราะจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนและมีแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นจริง ๆ แล้วในแม่สายก็มีพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่วัดพระธาตุดอยเวา ทรงประทับยืนขนาดเท่าตัวจริง แต่สถานที่ตั้งแห่งใหม่อยู่ค่อนข้างไกลจากตัวเมือง”⁽⁴⁾

“มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากชาวบ้านแม่สาย และใน จ.ท่าขี้เหล็กของพม่าว่า อาจจะกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่าเพราะใน จ.ท่าขี้เหล็กมีอนุสาวรีย์พระเจ้าบุเรงนองหันหน้ามายังประเทศไทย พม่าเองก็ระบุนับเป็นการ

⁽⁴⁾ ผมไม่เคยแน่ใจเลยว่าท่านนายอำเภอท่านมีความเห็นอย่างไรกันแน่ (ในหลาย ๆ เรื่อง) ?

สร้างแหล่งท่องเที่ยวเช่นกัน”

รายงานข่าวและท่านนายอำเภอมิได้ให้รายละเอียดใด ๆ ว่าหากโครงการเจดีย์ชัยชนะศึกและอนุสาวรีย์ “ตรวจทัพ” ของพระนเรศวรมหาราชสร้างสำเร็จลง (ตามรายงานข่าวกล่าวว่าพื้นที่ ๆ ใช้ออกสร้างเป็นพื้นที่ของโครงการพัฒนาโดยดงที่กองทัพบกขอใช้ประโยชน์) “ที่มั่น/ที่ตั้ง” ของเจดีย์และอนุสาวรีย์ดังกล่าวจะอยู่สูงกว่า “ที่มั่น/ที่ตั้ง” ของเจดีย์เขาดอกกองจำลอง และอนุสาวรีย์บูรณนอมมหาราช⁽⁵⁾ ที่ทำขึ้นเล็ก

อีกสิ่งหนึ่งที่ท่านนายอำเภอที่รักของผมไม่ได้กล่าวถึงก็คือนอกจากอนุสาวรีย์พระนเรศวรจะมีอยู่แล้วที่วัดพระธาตุดอยเวา ซึ่งเป็นทั้งวัดและตลาดชายแดนริมด่านศุลกากรที่คึกคักที่สุดในท้องที่แม่สาย (ซึ่งภรรยาของจารย์เสริญ ก็เปิดร้านขายผ้าและเครื่องแต่งกายที่ทำจากผ้าฝ้ายที่ตลาดเชิงดอยเวาด้วย) แม้กระทั่งในช่วงที่ “พม่าปิดด่าน” ที่ชายแดน ก็คือ

1. ที่วัดยังมีอนุสาวรีย์ พระสุพรรณกัลยา และพระเอกาทศรถ ยืนอยู่ด้วย ทั้งหมดจัดสร้างและถวายแก่วัดโดยรองนายกรัฐมนตรี กร ทัพพะรังสี และนายกเทศมนตรีเทศมนตรีเทศบาลตำบลแม่สายตั้งแต่เมื่อปี 2540

2. วัดพระธาตุดอยเวา⁽⁶⁾เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เพราะเป็นที่ประดิษฐานของเจดีย์พระธาตุดอยเวา⁽⁷⁾

3. เวาเป็นภาษาคำเมืองแปลว่าแมงป่องข้าง และที่ลานวัดแห่งนี้มีเจ้าอนุสาวรีย์แมงเวาขนาดใหญ่สยายก้ามพุ่งไปที่ดินแดน “อีกฝั่ง” ของน้ำแม่สาย

⁽⁵⁾ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2538 ตามที่ระบุไว้ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2544. พม่า: ประวัติศาสตร์และการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

⁽⁶⁾ พระธาตุดอยเวา เรียกตามพระนามของขุนขัวเวาหรือพระองค์เวา กษัตริย์องค์ที่ 10 ราชวงศ์สิงหนวัติ แห่งนครนาคพันธุ์ (เชียงแสนโบราณ)

⁽⁷⁾ คำถามเล่น ๆ คือเจดีย์พระธาตุซึ่งน่าจะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของพุทธศาสนาทำไมถึงยังยึดเหนี่ยวจิตใจของคนสองฝั่งน้ำแม่สายที่ส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชนไม่พอ?

เจ้าแม่บ่วงบึ้งนี้สร้างขึ้นเมื่อปี 2544

4. ในงานประชุมจัดตั้งสมาคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ไทย-พม่า (ซึ่งเต็มไปด้วยนักธุรกิจเชื้อสายจีนและอดีตข้าราชการทหาร) สาขาเชียงรายที่แม่สาย ซึ่งผมติดตามจารย์เสริญไปประชุม (จารย์เสริญได้รับการเลือกให้เป็นรองประธานสาขา) นายด่านสุลการซึ่งเพิ่งจะเข้ามารับตำแหน่ง ได้แสดงวิสัยทัศน์ล่าสุดโดยอ้างว่าได้ปรึกษากับเจ้าอาวาสวัดดอยเวาแล้ว เขาตำริที่จะให้มีการจัดสร้างรูปปั้นของพระอินทร์ที่ลานดอนเวา ซึ่งเขาเชื่อว่าพระอินทร์เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนสองฝั่งน้ำเช่นกัน (สร้างเสร็จแล้วในปี 2546)⁽⁹⁾

5. อนุสาวรีย์ที่มีการสร้างมากที่สุดที่แม่สายคืออนุสาวรีย์พระเจ้าพรหมมหาราช นั่นคือที่หน้าท่าว่าการอำเภอ และหน้ารั้วว่าการอำเภอ รวมถึงสวนสาธารณะหลังอำเภอ กลุ่มผู้ที่เคารพบูชาพระเจ้าพรหม (โดยเฉพาะจารย์เสริญ) เชื่อกันว่าพระองค์เป็นมหาราชองค์แรกของไทยและเคยครองเมืองแม่สายมาก่อน พระองค์ทรงเป็นต้นตระกูลของพระยาเม็งราย โดยวีรกรรมของพระเจ้าพรหมก็คือการขับไล่ขอม ขณะที่ผู้ที่ไม่เชื่อ อาทิ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ แห่งกรมศิลปากรในงานสัมมนาที่จัดขึ้นโดยสำนักพิมพ์มติชนเพื่อเปิดตัวหนังสือเรื่อง “พระเจ้าพรหมมีจริงหรือไม่”⁽⁹⁾ ที่จังหวัดเชียงใหม่มองว่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มันนั้นไม่เพียงพอที่จะสรุปตัวตนทางประวัติศาสตร์ของพระเจ้าพรหม⁽¹⁰⁾

⁽⁹⁾ ดู “สดจากสนามพระ: เทวาลัย - ปฐมสมโภชองค์อินทร์ วัดพระธาตุดอยเวา จ.เชียงราย” ข่าวสด. เสาร์ที่ 29 มีนาคม 2546.

⁽⁹⁾ สุจิตต์ วงษ์เทศ (บก). 2545. พระเจ้าพรหม: วีรบุรุษในตำนานของโยนก-ล้านนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

⁽¹⁰⁾ ขณะที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และศรีศักดิ์ วัลลิโภดม ผู้ร่วมวงเสวนา อยากให้มองปรากฏการณ์การยกย่องและสร้างอนุสาวรีย์พระเจ้าพรหมในฐานะที่สะท้อนให้เห็นถึงตำนานและความคิดความเชื่อเรื่องวีรบุรุษท้องถิ่นและอิสระของท้องถิ่นเสียมากกว่าการถกเถียงในเรื่องของการต่อต้านกับประวัติศาสตร์ชาติไทยตามเค้าโครงของรัฐส่วนกลาง

ข้าก่อน อย่าเพิ่งคาดเดาอะไรจากเรื่องที่ผมเล่ามากนักจนกว่าคุณจะได้ฟังเรื่องเล่าเรื่องที่สองจากแม่สอด

เรื่องที่สอง “ว่าด้วยคำเปรียบเปรยมากกว่าคำอธิบาย?": ไ้แก่รี เพื่อนรักของผมตั้งแต่สมัยที่หัวทกกันชีวิตมาด้วยกันตอนหนุ่ม ๆ ที่หน่วยวิชาไทยศึกษาจุฬาฯ ให้ความเห็นว่า พิชญ์เอ๊ย ผมว่าไ้แก่รีที่คุณบอกว่าเมืองแม่สอดมันเหมือนฉากในหนังคาวบอยตะวันตกสมัย “ร้อยกว่าปีก่อน” นั้น^(๓) เขากลับเห็นว่าเมืองแม่สอดน่าจะเหมือนเมืองในดวงดาวเล็ก ๆ ของหนัง Star Wars ที่มีการค้าขายของแปลก ๆ และคนแปลก ๆ มากกว่า

คำถามก็คือ ถ้าหลักการสำคัญประการหนึ่งของการใช้คำ “เปรียบเปรย” มา “อธิบาย” ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นอยู่ที่ว่า คำเปรียบเปรยนั้นจะต้องสร้างความชัดเจนมากกว่ายิ่งทำให้สับสนจนต้องหมกมุ่นกับการค้นหาคำเปรียบเปรยไปเรื่อย ๆ แล้ว ผมต้องการจะหมายความว่าอย่างไรในสิ่งที่เกิดขึ้นที่แม่สอด (และแม่สาย)?

ข. บริบททางทฤษฎี: ชายแดน/โลกาภิวัตน์/รัฐ-ตลาด/และปัญหาการเมืองและการวิเคราะห์เรื่องราวทกรมในฐานะผลผลิตของความศักดิ์สิทธิ์ของมานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์

แนวคิด คำอธิบาย และทฤษฎี (เรียกสั้น ๆ ว่าแนวคิดฯ) ที่เกี่ยวกับเรื่องชายแดน และ/หรือ พรมแดน ที่เรียกรวม ๆ ว่า “ปัญหาชายแดน” ที่ผมผ่านตานั้นมีอยู่ด้วยกันอยู่สองชุด ทั้งสองชุดแนวคิดฯนั้นก็กำลังถกเถียงกันอยู่ โดยแนวคิดฯชุดแรกมองปัญหาชายแดนในฐานะของหนึ่งใน “กรณีศึกษา” ของ “ผลผลิตของโลกาภิวัตน์” โดยเฉพาะทางด้าน “เศรษฐกิจ-การเมือง” ซึ่งนำไปสู่

^(๓) เรียกว่า Wild Wild West คือแบบว่าผมจะเอาไปเป็นมุขกับอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ของผมที่เป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องการสร้างภูมิภาคเพื่ออุตสาหกรรมดอทคอมทั้งหลาย โดย WWW ของผม น่าจะล้อกับ World Wide Web ที่อาจารย์เขาสนใจได้

ประเด็นปัญหาทาง (การกำหนด) นโยบายที่สำคัญทั้งนโยบายที่เกี่ยวกับความมั่นคงของชายแดนและการพัฒนาเมืองชายแดน ขณะที่แนวคิดฯ ชุดที่สองมอง “ปัญหาชายแดน” ว่าเป็นปัญหาในเชิง “ความคิด” มากกว่า “ผลกระทบ” โดยเน้นมิติของ “วัฒนธรรม-การเมือง” ผ่านการวิเคราะห์เรื่อง “วาทกรรม”

ผมขอเสนอว่าแม้ว่าแนวคิดฯ ในแบบวัฒนธรรม-การเมืองอันเป็นผลผลิตของนักมานุษยวิทยาและนักประวัติศาสตร์นี้จะมีลักษณะที่ลุ่มลึกและซับซ้อนในทางทฤษฎีมากกว่าแนวคิดฯ แบบเศรษฐกิจ-การเมือง แต่แนวคิดในแบบวัฒนธรรม-การเมืองก็ยังมิ “ข้อควรพิจารณา” ที่ควรจะได้รับ การพูดถึง ถกเถียง และพัฒนาต่อไป โดยในที่นี้จะขอ “นำเข้า” ข้อถกเถียงและข้อเสนอที่สำคัญสองประการในทางทฤษฎี ซึ่งก็คือข้อถกเถียงในประเด็นชาติพหุวัฒนธรรมของโลกาภิวัตน์ (global ethnography) และการใช้แนวคิดวิภาษวิธีของมาร์ก (ที่ผมเรียกว่าวิธีการผจญภัยของมนุษย์ค้างคาว) มาเป็นกรอบในการศึกษาในประเด็นเรื่อง “เมืองชายแดน”

มาเริ่มที่ปัญหาชายแดนเสียก่อน ปัญหาชายแดนคืออะไร ?

ปัญหาชายแดนเท่าที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้และการปฏิบัติในประเทศไทย ปรากฏขึ้นในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของ “ความมั่นคง” โดยเฉพาะ “ความมั่นคงของชาติ” ซึ่งหมายถึงว่าจำเป็นต้องมีการปกป้อง “อธิปไตย” ของชาติไม่ให้ใคร “รุกราน” เข้ามา หรือกล่าวง่าย ๆ ก็คือความสามารถของรัฐในการปกป้องดินแดนและรักษาอธิปไตยของชาติเอาไว้

ที่ผ่านมา เมื่อเราพูดถึงปัญหาชายแดน เรามักมองการรุกรานเข้ามาว่ามีด้วยกันอย่างน้อยในสองลักษณะ ในลักษณะแรกเป็นเรื่องของการสู้รบกับ “ศัตรู” และ “กองกำลังต่างชาติ” ในขณะที่การรุกรานในลักษณะที่สองเป็นเรื่องของการรุกรานเข้ามาของ “คนต่างด้าวที่ลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมาย” และ “แรงงานต่างด้าวที่ลักลอบเข้าเมืองและไม่มีใบอนุญาตทำงาน” ซึ่งในประเด็นที่สองนี้เป็น

ประเด็นที่ค่อนข้างจะมีความซับซ้อนกว่าประเด็นการรุกไล่ทางการเมือง ทว่า ยังไม่ได้มีความเห็นพ้องกันในสังคมมากไปกว่าคนเหล่านี้จะต้องได้รับการ “บริหารจัดการ” ที่ดี ทั้งนี้เพราะบางกลุ่มเชื่อว่าแรงงานต่างด้าวเหล่านี้เข้ามาแย่งงานแรงงานไทย ขณะที่บางกลุ่มเห็นว่างานที่แรงงานต่างด้าวเหล่านั้นทำเป็นงานระดับล่างสุดของโครงสร้างตลาดแรงงานที่แรงงานไทยไม่ทำอีกต่อไปแล้ว อาทิอาชีพประมงและคนใช้ในบ้าน เป็นต้น

1. แนวคิด คำอธิบาย และทฤษฎีโลกาภิวัตน์ว่าด้วยเรื่อง “เศรษฐกิจ-การเมือง” ของปัญหาชายแดน มองปัญหาชายแดนในฐานะที่เป็นสิ่งใหม่ “เพิ่งเกิดขึ้น” อันเป็น “ผล” มาจาก “โลกาภิวัตน์” โดยเฉพาะโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในระดับโลกภายหลังจากที่กำแพงของสงครามเย็นได้พังทลายลงในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา

ผลกระทบประการสำคัญประการหนึ่งของโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจตามแนวคิด “เศรษฐกิจ-การเมือง” ก็คือความสามารถของรัฐในการบริหารจัดการและมีอำนาจเหนือดินแดนของตนนั้นลดลง อันเป็นผลแปรผันกับการฉีกประสานกันในระดับโลกของเศรษฐกิจซึ่งนับวันจะแนบแน่นขึ้น เห็นได้จากการเคลื่อนไหวทางด้านทุนการเงินที่เคลื่อนไหวในลักษณะพื้นที่เดียวกันทั่วโลก เชื่อมด้วยเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ดังที่ Castells (1996)⁽¹²⁾ มองว่าสังคม “เครือข่าย” (network society) ระดับโลก ได้เกิดขึ้นแล้ว และทำให้สภาวะที่ซับซ้อนดั่งสมุทวนิช (2537) เรียกว่า “ไร้รัฐ-ลอดรัฐ”⁽¹³⁾ เกิดขึ้น

แนวคิดนี้ได้รับการตอบรับและนำไปใช้เป็นอย่างมากในการมองปัญหาชายแดนโดยเฉพาะในกรณีของไทยกับพม่า ทั้งนี้หากไม่นับเอาปีที่เกิดการลุกฮือของประชาชนในพม่า (ค.ศ. 1988) ซึ่งเกิดขึ้นใกล้เคียงกับการลุกฮือขึ้นของ

⁽¹²⁾ Castells, Manuel. 1996. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.

⁽¹³⁾ ชัยอนันต์ สมุทวนิช. 2537. *โลกาภิวัตน์กับอนาคตของประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผู้จัดการ.

ประชาชนในหลาย ๆ ประเทศทั่วโลกในการต่อสู้กับเผด็จการแล้ว ความนิยมในการตอบรับเอาแนวคิดที่ว่าปัญหาชายแดนเป็นผลมาจากโลกาภิวัตน์ยังเกิดขึ้นเนื่องมาจากระดับของความเหลื่อมล้ำของระดับการพัฒนาโดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจระหว่างประเทศทั้งสองที่ทำให้เกิดสภาวะ “ดิ่งดุด” จากทางฝ่ายไทยให้เกิดการทะลักเข้ามาของการหลบหนีเข้าเมือง ขณะเดียวกันลักษณะเฉพาะของพื้นที่ระหว่างไทยกับพม่าที่มีการสู้รบในการสถาปนาและต่อรองแบ่งสรรอำนาจกันในพม่าของชนกลุ่มต่าง ๆ ก็มีแนวโน้มที่จะทำให้เกิด “แรงผลัก” จากฝั่งพม่าเองให้มีการหลบหนีเข้าเมืองไทยทั้งในรูปของแรงงานและผู้อพยพ

วิธีการมองกระบวนการโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจที่กำลังเป็นที่นิยมในปัจจุบันทำให้เรารู้สึกว่าโลกาภิวัตน์นั้นเป็นเรื่องใหม่และเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ อันเนื่องมาจากโลกาภิวัตน์นั้นเป็นพลังผลักดันที่มาจากภายนอกพื้นที่ และจะก่อให้เกิด “ผลกระทบ” ต่อพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งทำให้พื้นที่เหล่านั้นจำต้องปรับตัวหรือแสดงอาการบางอย่างออกมาจนทำให้เราในฐานะของนักวิเคราะห์สามารถมองเห็น วัตถุประสงค์ และอธิบายได้ ซึ่งวิธีหนึ่งที่ใช้กันก็คือศึกษากรณีศึกษาในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อทำให้เข้าใจผลกระทบในแต่ละพื้นที่เพื่อให้เข้าใจถึงผลกระทบโดยภาพรวมของกระบวนการโลกาภิวัตน์

ผลกระทบในทางนโยบายอันเนื่องมาจากแนวคิดๆ ในการมองปัญหาชายแดนผ่านตัวแบบผลกระทบของโลกาภิวัตน์ทางด้านเศรษฐกิจ-การเมืองนั้นมีด้วยกันอย่างน้อยสองประเด็นใหญ่ ประเด็นแรกปัญหาชายแดนถูกมองจากศูนย์กลางในลักษณะของความสนใจในความสามารถของ “รัฐ” ในการควบคุม-บริหาร-จัดการ ชายแดน ขณะที่ประเด็นที่สองเป็นเรื่องของการพูดถึงความจำเป็นที่จะต้องวางแผน-บริหาร-จัดการเมืองชายแดนเพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจจากส่วนกลางและในระดับภูมิภาค⁽⁴⁾ โดยสนใจไปที่ข้อถกเถียงที่ว่า

⁽⁴⁾ Asian Development Bank. 1997. Technical Assistance to the Kingdom of Thailand for the Border Towns Urban Development Project.

รัฐควรจะไปลงทุนวางโครงสร้างพื้นฐานในระดับไหนเพื่อส่งเสริมและกระตุ้นให้ “ตลาดและภาคเอกชน” เข้าไปลงทุน⁽¹⁵⁾

2. แนวคิด คำอธิบาย และทฤษฎีโลกาภิวัตน์ว่าด้วยเรื่อง “วัฒนธรรม-การเมือง” ของปัญหาชายแดน ได้แย้งแนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ-การเมือง ทั้งในระดับภาพรวมและในระดับของการศึกษาปัญหาชายแดน ทั้งนี้ การโต้แย้งระหว่างแนวคิดนั้นเกิดขึ้นทั้งในลักษณะของโต้แย้งทางตรงระหว่างสองแนวคิด และเกิดขึ้นในลักษณะของการถกเถียงกันเองในหมู่นักวิชาการสาขาเดียวกันโดยเฉพาะในหมู่ของนักมานุษยวิทยา

ในระดับภาพรวม แนวคิดโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ-การเมือง ถูกตรวจสอบทั้งโดยนักประวัติศาสตร์และนักมานุษยวิทยาอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะในข้อหา “ความใหม่” ของโลกาภิวัตน์ซึ่งละเลย “พัฒนาการ/กระบวนการ/เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์” และความสัมพันธ์เชิงอำนาจซึ่งปรากฏขึ้นในกระบวนการโลกาภิวัตน์ ซึ่งประเด็นปัญหานี้มิได้เกิดขึ้นระหว่างนักมานุษยวิทยากับคนที่มีใญ่นักมานุษยวิทยาเท่านั้น หากแต่เกิดในวงการมานุษยวิทยาเองด้วย โดยเฉพาะนักมานุษยวิทยาที่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่ว่าวัฒนธรรมนั้นเป็นเพียงภาพสะท้อนของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองในปัจจุบันที่เรียกกันว่าโลกาภิวัตน์ (เศรษฐกิจระดับโลกและอาการไร้รัฐ-ลอดรัฐ) ที่ทำให้วัฒนธรรมนั้นยืดหยุ่นและเปิดกว้าง/ผสมผสานกันมากขึ้น

Cooper (2001) ในฐานะนักประวัติศาสตร์แอฟริกาประกาศว่าแนวคิดแบบโลกาภิวัตน์แบบที่ผมเรียกว่าตัวแบบผลกระทบและตัวแบบ “เศรษฐกิจ-การเมือง” นั้นเป็นแนวคิดที่ต้องตั้งคำถามอยู่มาก เพราะอย่างน้อยในกรณีของ

⁽¹⁵⁾ Wu, Chung-Tong. And Chuthatip Maneepong 1999. Comparative Borderland Developments in Thailand: Two Case Studies. Paper to be presented to the 41st Annual ACSP Conference, Chicago.

ทวีปแอฟริกันนั้น แนวคิดโลกาภิวัตน์เช่นนี้ไม่สามารถที่จะเข้าใจพัฒนาการทุนนิยมที่เกิดขึ้นที่ผ่านมา 400 ปี โดย Cooper เรียกกร้องให้มีความพยายามที่จะพูดถึงความชัดเจน-เที่ยงตรงในการวิเคราะห์ที่มากกว่าการพูดถึงโลกาภิวัตน์ในแง่เพียงแค่การเชื่อมโลกเป็นหนึ่งเดียวและการทิศทางของโลกาภิวัตน์ที่พุ่งไปข้างหน้าอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยควรจะเน้นตรวจสอบอย่างละเอียดในเรื่องของที่มาและกระบวนการต่าง ๆ มากกว่า รวมไปถึงการวิเคราะห์ที่ไม่จำเป็นจะต้องตกอยู่ภายใต้การเลือกข้างง่าย ๆ ว่าทุกอย่างมันเคลื่อนย้ายหรือมันถูกกำกับ/กักเก็บเอาไว้ หรือเพียงว่ากรณีที่เราศึกษามีลักษณะเฉพาะหรือเป็นลักษณะทั่วไปของโลกาภิวัตน์แต่เพียงเท่านั้น⁽⁶⁾

ปฤษฎา รัตนพุกษ์ (2545) นำเสนอประเด็นที่น่าจะพอเป็น “ตัวแทน” ของนักมานุษยวิทยากลุ่มหนึ่ง ที่ไม่ค่อยพอกพอนใจนักกับกระแสแนวคิดโลกาภิวัตน์ในเชิงผลกระทบ/เศรษฐกิจ-การเมือง⁽⁷⁾ แต่ปฤษฎาในฐานะที่เป็นนักชาติพรรณวรรณาประวัติศาสตร์ (historical ethnography) นั้นมิได้ปะทะกับบรรดานักคิดโลกาภิวัตน์โดยตรง หากปฤษฎาเลือกที่จะปะทะกับ Appadurai (1991 และ 1996) ซึ่งนำเสนอแนวคิดของการเป็นนักมานุษยวิทยาข้ามชาติ/ข้ามพรมแดน (transnational anthropology)⁽⁸⁾ Appadurai เป็นผู้นำเสนอแนว

⁽⁶⁾ Cooper, Frederick. 2001. “What Is the Concept of Globalization Good For? An African Historian’s Perspective.” *African Affairs*, 100 189-213.

⁽⁷⁾ ปฤษฎา รัตนพุกษ์. 2545. “ปัญหาข้ามพรมแดนและสภาวะไร้พรมแดน: โลกที่เปลี่ยนไปหรือมุมมองของนักวิชาการที่เปลี่ยนไป?” ใน สังคมศาสตร์ “ข้ามพรมแดน”: วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ปีที่ 15 ฉบับที่ 1. หน้า 17-46.

⁽⁸⁾ Appadurai, Arjun. 1991. “Global Ethnoscapes: Notes and Queries for a Transnational Anthropology” in Richard G. Fox (ed.) *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe, NM: School of American Research Press. และ 1996. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

คิดเรื่องการก่อเกิดวัฒนธรรมโลกที่หลากหลายอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ-การเมืองของโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน ทั้งนี้ความเห็นของผมปฤษฎามีข้อเสนอหลัก ๆ อยู่สามประการ

1. มิติทางด้านประวัติศาสตร์มีความจำเป็นในการเข้าใจกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน โดยผมตีความว่าประเด็นของปฤษฎานั้นต้องการก้าวไปไกลกว่าการผนวกเอายุคสมัยทางประวัติศาสตร์เข้ามาไว้เป็นบทก่อนหน้า “ความใหม่” ของโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน เพราะประวัติศาสตร์ในความหมายของปฤษฎาจะเป็นหนึ่งในกุญแจสำคัญในการเข้าใจพัฒนาการของวัฒนธรรมซึ่งมิได้เป็นไปในแนวคิดของ Appadurai ที่มองว่าวัฒนธรรมในอดีตนั้นมีลักษณะที่ติดที่/ติดถิ่น ขณะที่วัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนั้นมีลักษณะของความเป็นสากลที่หลากหลายและผสมผสาน (ซึ่งในแง่นี้ ผมเชื่อว่า Appadurai เองก็พยายามเสนอแนวคิดที่ได้แย้งแนวคิดจักรวรรดินิยมทางวัฒนธรรมที่มักจะเชื่อว่าเป็นภาพสะท้อนของการครอบงำของทุนนิยมและการเมืองระหว่างประเทศจากตะวันตก)

2. วัฒนธรรมเป็นเรื่องทางการเมือง และการเมืองเป็นเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีการต่อรองกันตลอดเวลา ดังนั้นจึงไม่มีเหตุผลใด ๆ ที่จะเชื่อว่ามนุษย์ก่อนศตวรรษที่ 21 นั้นมีวัฒนธรรมที่ติดที่/ติดถิ่น ปฤษฎาเสนอว่าแก่นสารของวัฒนธรรมท้องถิ่น อุดลักษณะกลุ่ม และอาณาบริเวณที่เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมและของกลุ่มคนนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต่อรองอยู่เสมอ

3. การศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และงานวิจัยภาคสนามเป็นหัวใจสำคัญในการพิจารณาประเด็นปัญหา “ข้ามพรมแดน” ซึ่งหมายถึงการศึกษากระบวนการที่เส้นแบ่งพรมแดนต่าง ๆ ถูกสร้างขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นพรมแดนของชาติ พรมแดนทางวัฒนธรรม หรือพรมแดนในลักษณะอื่น ๆ และการศึกษาเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์และทางสังคมที่ทำให้พรมแดนเหล่านั้นถูกจารึกซ้ำ ๆ ทำให้อยู่ต่อไป หรือถูกท้าทายต่อรองด้วยเส้นแบ่งพรมแดนอื่น ๆ

หากเราเห็นด้วยกับข้อเสนอของปฤษฎา ก็คงเป็นเรื่องที่สมเหตุสมผล เป็นอย่างยิ่งที่เราจะเฉลิมฉลองงานของนักประวัติศาสตร์อย่าง ธงชัย วินิจจะกุล (1994 และ 2545) ด้วยว่างานของธงชัย⁽¹⁹⁾ ได้เปิดโปงให้เห็นถึงสาระสำคัญสองประการที่เกี่ยวข้องกับปัญหาชายแดน

1. งานของธงชัยชี้ให้เห็นว่าชุมชนในจินตนาการที่เรียกว่า “ชาติ” นั้นถูกจินตนาการในลักษณะของพื้นที่แบบหนึ่งที่มีลักษณะเป็นรูปร่างอันมีศูนย์กลาง/องค์ประธานอยู่ที่กรุงเทพฯ ที่เรียกว่า ตัวตนของรัฐเอกภาพ (geo-body) และ “วาทกรรมว่าด้วยเรื่องชาติ” ของบ้านเรา ซึ่งหมายถึงทั้งจินตนาการและกระบวนการ/การกระทำ/ปฏิบัติการที่ทำให้จินตนาการนั้นเกิดขึ้นได้ก็ได้กระทำผ่านกรรมวิธีการสร้าง “แผนที่” ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อร้อยกว่าปีที่ผ่านมาแล้วนี้เอง

2. งานของธงชัยชี้ให้เห็นว่า จินตนาการชาติแบบที่อิงกับตัวตนของชาติที่มีดินแดนและอธิปไตยที่ถาวรนั้นเป็นคนละชุดกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและอิสระของท้องถิ่น ซึ่งคำอธิบายของความไม่ลงรอยระหว่างตรรกะทางภูมิศาสตร์ในประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทยที่มีรัฐเอกภาพภายใต้การนำของกรุงเทพฯ กับประวัติศาสตร์หัวเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะเมืองชายขอบนั้นสอดคล้องไปในทำนองเดียวกับชุดงานประวัติศาสตร์ที่สุนทร ชุตินทรานนท์ และ คริส เบเกอร์ (2002) ได้รวบรวมเอาไว้⁽²⁰⁾

เมื่อมาถึงจุดนี้ผมอยากจะย้อนกลับไปยังส่วนที่หนึ่งของบทความชิ้นนี้ และอยากนำเสนอประเด็นที่ผมคิดว่ามีความสำคัญทั้งในด้านการสร้าง/ผลิตความรู้ในเรื่องของโลกาภิวัตน์โดยเฉพาะในเรื่องของชายแดนรวมไปถึงประเด็น

⁽¹⁹⁾ Thongchai Winichakul. 1994. *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation*. Chiang Mai: Silkworm Books. และ ธงชัย วินิจจะกุล. 2545. “เรื่องเล่าจากชายแดน”. *ศิลปวัฒนธรรม*. ปีที่ 23 ฉบับที่ 12. ตุลาคม. หน้า 70-83.

⁽²⁰⁾ Sunait Chutintaranond and Chris Baker (eds.) 2002. *Recalling Local Pasts: Autonomous History in Southeast Asia*. Chiang Mai: Silkworm.

ทางด้านการเมืองที่จำต้องต่อติดกับองค์ความรู้ที่เรากำลังจะสร้างขึ้นใหม่ โดยขอตั้งคำถามว่า จำเป็นไหมว่าการแสวงหาความรู้และการต่อสู้ทางการเมือง โดยเฉพาะในเรื่องของโลกาภิวัตน์และปัญหาชายแดน จำเป็นจะต้องถูกผลิตและถูกจำกัดวงในการต่อสู้ผ่านการเมืองเรื่องวาทกรรมประวัติศาสตร์ เพื่อแสวงหาความถูกต้องชัดเจนผ่านหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และการศึกษาการสร้างวาทกรรม อัตลักษณ์ ผ่านงานภาคสนาม ซึ่งจำต้องผูกพันกับชนบของการศึกษาชาติพรรณวรรณในแบบการศึกษาหมู่บ้าน⁽²¹⁾

จากเรื่องเล่าเล็ก ๆ น้อย ๆ ของผมทั้งจากที่แม่สายและแม่สลอดทำให้ผมมีความเห็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชายแดนและโลกาภิวัตน์ว่า

1. ผมมิได้ปฏิเสธถึงความศักดิ์สิทธิ์ขององค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ และงานภาคสนามซึ่งอาจจะเรียกรวมกันว่าเป็นชาติพรรณวรรณเชิงประวัติศาสตร์ หากแต่น่าจะมีมรรควิธีและทางเลือกอื่นๆ ในการศึกษา/ผลิตองค์ความรู้รวมทั้งต่อสู้ในทางการเมือง ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องตั้งต้นมาจากเพียงการต่อสู้ในเรื่องของความถูกต้องในเชิงประวัติศาสตร์ ผ่าน “หลักฐาน” และ “การตีความหลักฐาน” ทางประวัติศาสตร์ รวมไปถึง “งานเขียน” ที่ถูกนับเป็นหนึ่งในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะการค้นหาคความแน่นอนเที่ยงตรงของ “ประวัติศาสตร์ของรัฐและตลาด-หรือระบบทุนนิยม-สมัยใหม่” ซึ่งหมายถึงว่าเราจำต้องเริ่มต้นการวิเคราะห์ย้อนกลับไปถึงร้อยปีที่แล้ว (เมื่อความเป็นสมัยใหม่นั้นเกิดขึ้น) ตลอดเวลาในทุก ๆ เรื่องและทุก ๆ ประเด็น

2. หากระดับการศึกษา “สังคม” นั้นไม่ได้ถูกตีกรอบแต่เพียงระดับ

⁽²¹⁾ ดังตัวอย่างงานของ ขวัญชีวัน บัวแดง. 2545. ขบวนการลัทธิอุษีและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของคนกะเหรี่ยงในบริเวณชายแดนไทย-พม่า. ใน สังคมศาสตร์ ‘ข้ามพรมแดน’: วารสารทางวิชาการคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ปีที่ 15 ฉบับที่ 1 หน้า 187-218. และ วันดี ลันติวุฒิเมธ. 2545. กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยใหญ่ชายแดนไทย-พม่า กรณีศึกษาหมู่บ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่. เล่มเดียวกัน. หน้า 219-248.

“ชุมชน” ที่มีนัยของ “หมู่บ้าน” หรือสังคมกลุ่มเล็ก ๆ แล้วนำมาตีความให้ครอบคลุมคำอธิบายในระดับทั่วไป/เชิงทฤษฎีแล้ว เราจะมีวิธีการศึกษาที่จะ “เชื่อมโยง” “ระดับและความสัมพันธ์ของพื้นที่ ๆ ต่างกัน” ได้อย่างไร ทั้งแนว “ตั้ง” และ “ระนาบ” โดยไม่ใช่มองการศึกษาและหน่วยที่เราศึกษาเป็นเพียงตัวอย่างหรือกรณีศึกษาที่มีความหมายแต่เพียงตัวอย่างทางทฤษฎีโดยมิได้อธิบายว่าพื้นที่ของหน่วยที่เราศึกษากับพื้นที่ของโลกนั้นต่อติดกันอย่างไร?

ประเด็นคำถามทั้งสองคำถามนี้ล้วนมีที่มาจากประสบการณ์และเรื่องเล่าของผมที่มีต่อกรณีศึกษาที่ผมกำลังศึกษาอยู่ทั้งสิ้น ผมพบว่า “กรณีสงครามอนุสาวรีย์” ที่แม่สาวยนั้นดูเหมือนว่าจะสอดคล้องกับคำอธิบายของธงชัยในเรื่องของความไม่ลงรอยกันระหว่างอิสระของท้องถิ่นกับเค้าโครงประวัติศาสตร์ชาติ หากแต่เมื่อพิจารณาลึกเข้าไปอีกเราจะพบว่าประวัติศาสตร์ที่เมืองชายแดนหลาย ๆ เมืองนั้น “เอาแน่เอานอนไม่ได้” เพราะจุดกำเนิดแห่งความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรพระเจ้าพรหมนั้นหาหลักฐานในเชิงองค์ความรู้สมัยใหม่ไม่ได้เอาเสียเลย และสิ่งที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นก็คือในโลกที่ผู้คนในแม่สายใช้ชีวิตและทำมาหากินอยู่นั้นประวัติศาสตร์นั้นไม่ใช่เรื่องใหญ่โตอะไรในเมืองที่การเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและผู้คนเคลื่อนย้ายไปมา-เข้าออกตลอดเวลา⁽²²⁾ และพร้อมที่จะสร้างและสวมอัตลักษณ์ในหลายระดับ (อาทิเป็นคนไทยและเป็นไทยใหญ่ในเวลาเดียวกัน) มากไปกว่าการสร้าง/สวมอัตลักษณ์เดียวหรืออัตลักษณ์หลัก ตามจินตนาการและจินตภาพทางการเมืองที่เน้นว่าการต่อสู้ทางการเมืองด้วยอัตลักษณ์เป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่และเป็นระบบระเบียบ

กรณีบทสนทนาระหว่างผมกับแกรี่ในเรื่องของแม่สอด ทำให้ผมต้องกลับมาข้อนมองวิถีคิดของผมเองที่พยายามเข้าใจและอธิบายพัฒนาการของเมือง

⁽²²⁾ ชาวบ้านท่านหนึ่งกล่าวกับผมว่า สิ่งที่เขาอยากได้ในชุมชนของเขาคือเสียงตามสายและถนน ไม่ใช่อนุสาวรีย์และงานทางด้านวัฒนธรรมที่จารย์เสรีฐิในฐานะสมาชิกเทศบาลในเขตของเขาชอบทำ

ชายแดนในฐานะที่เป็นหน่ออ่อนของทุนนิยมทั้งที่เกิดจากผลกระทบจากภายนอกที่บุกเข้ามาและพัฒนาการในท้องถิ่นเองที่เอื้อให้ทุนนิยมเพิ่งเริ่มต้นขึ้น ด้วยความคิดที่ว่าสังคมเก่ากำลังเปลี่ยนแปลง หรือระดับของการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นอย่างก้าวกระโดดขณะที่ในสังคมเดิมนั้นการเปลี่ยนแปลงมีจังหวะที่เชื่องช้าและไม่ซับซ้อน คำเปรียบเปรยของเจ้าแกร์ซึ่งพูดถึง “อนาคต” ทำให้ผมคิดได้ว่าตรรกะในเรื่องของความเหลื่อมล้ำเรื่องเวลาโดยเชื่อในเรื่องของขั้นตอนการพัฒนาและการไล่ทันกันของระบบเศรษฐกิจในหลาย ๆ รูปแบบนั้นดูช่างเขยและหน่อมแน้มเหมือนกับบรรดาครูบาอาจารย์ของผมซึ่งสมัยก่อนถกเถียงกันอยู่ในเรื่องของวิถีการผลิต การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต และการดำรงอยู่ของวิถีการผลิตหลาย ๆ แบบในเวลาเดียวกันในพื้นที่เดียวกัน

และในประเด็นสุดท้าย การศึกษาเรื่องชายแดนนั้นมักไม่ให้ความสำคัญที่จะแบ่งแยกอย่างชัดเจนว่าพื้นที่ชายแดนนั้นมีลักษณะและพัฒนาการที่แตกต่างกันอย่างไร เหตุผลประการหนึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่าการศึกษาเรื่องชายแดนนั้นเป็นคู่สนทนากับการศึกษาถึงการเกาะเกี่ยวตัวกันตามวิถีสมัยใหม่ซึ่งมีรัฐสมัยใหม่ที่เป็นเอกภาพเป็นแกนกลางในการพิจารณา (โดยมองว่าชายแดนเป็นผลผลิตที่ไม่สมบูรณ์ของการเกิดรัฐเอกภาพ) หากแต่การศึกษาในแนวนี้นั้นละเลยการพิจารณาว่า “ชุมชน” ชายแดนนั้นมีหลายลักษณะและหลายระดับ โดยเฉพาะในเรื่องของ “เมืองชายแดน” ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างไปจากหมู่บ้านชายแดน หรืออาณาจักรชายขอบ โดยผมเห็นว่าเมืองที่ชายแดนนั้นมีลักษณะที่ซับซ้อนและหลากหลายมากกว่าหมู่บ้านชายแดน โดยเฉพาะในเรื่องของการสร้าง/สวมอัตลักษณ์และไม่จำเป็นที่จะต้องอ้างอิงถึงความต่อเนื่องและอิสระจากส่วนกลางเหมือนกับวิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องอาณาจักรชายขอบเสมอไป

เพื่อเป็นทางเลือกในการศึกษาเรื่องเมืองชายแดน ผมขอ “นำเข้า” ประเด็นทางทฤษฎีที่มีความสำคัญต่อการศึกษาเรื่องเมืองชายแดนสักสองประเด็น ซึ่งได้แก่ประเด็นข้อถกเถียงในหมู่นักชาติพหุวัฒนธรรมของโลกาภิวัตน์)

และวิชาชีพวิธีของมาร์ก เพื่อกำหนดกรอบในการศึกษาเมืองชายแดนซึ่งจะได้นำเสนอในส่วนต่อไปของบทความ

ข้อถกเถียงในหมู่นักชาติพหุวัฒนธรรมของโลก(าภิวัตน์) ข้อถกเถียงประการสำคัญประการหนึ่งในหมู่นักใช้วิธีการศึกษาชาติพหุวัฒนธรรมในการศึกษาโลกาภิวัตน์ที่ยังไม่ค่อยได้พูดถึงในบ้านของเรามากนักก็คือ 1) เรื่องของการเชื่อมโยงการวิเคราะห์และคำอธิบายระดับและความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ทั้งในเรื่องของพื้นที่ระดับโลกกับพื้นที่ในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะในกรณีที่เรากำลังอ้างว่าพื้นที่ในท้องถิ่นที่เราศึกษานั้นมีลักษณะเฉพาะ และ 2) ในขณะเดียวกันประเด็นข้อถกเถียงในเรื่องพื้นที่ดังกล่าวนี้ก็ทำให้เราต้องคิดต่อไปอีกว่าการศึกษาในเรื่องท้องถิ่นเฉพาะนั้นทำให้เราเข้าใจภาพรวมของกระบวนการโลกาภิวัตน์ได้อย่างไรทั้งในระดับการศึกษาเชิงประจักษ์และการศึกษาเชิงทฤษฎี

Gowan และ O Riain (2000) นำเสนอว่า การศึกษามีติต่างๆ ในระดับโลกที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นได้เปลี่ยนแปลงประสบการณ์ของการศึกษาในแบบชาติพหุวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะ “สนามของการศึกษา (sites)” ได้เปลี่ยนไป อันเนื่องมาจากสนามของการศึกษาเหล่านั้นได้ถูกแทรกซึม/ทะลุผ่านโดยกระแสของอำนาจอันกว้างขวางในรูปแบบของการจัดระเบียบทางด้านเชื้อชาติและเพศสภาพในท้องถิ่น วาทกรรมสาธารณะต่างๆ ที่สั่นโหล โครงสร้างต่างๆ ทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ความคิดที่เชื่อว่าสนามของการศึกษานั้นมีลักษณะที่มีขอบเขตที่ชัดเจนและมีตรรกะของตัวเองที่เป็นอิสระนั้นดูเหมือนว่าจะเป็นความคิดที่หาแก่นสารไม่ค่อยได้และปลอม เมื่อเรามองออกไปถึงระดับของการวิเคราะห์ในระดับโลก ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่า หากเราจะต้องใช้วิธีการมองในระดับโลกแล้วล่ะก็ มันจะต้องเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนมุมมองจากการศึกษา “สนามของการศึกษา (sites)” มาสู่การศึกษา “ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และ

สนามศึกษาต่างๆ” (fields as the relations between sites)⁽²³⁾ ซึ่งในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และสนามศึกษานั้นพวกเขาพบว่าแต่ละกลุ่มคนของพื้นที่ต่าง ๆ ที่รวมตัวกันสร้าง/สวมอัตลักษณ์และดำรงชีวิตอยู่ภายใต้โครงสร้างทางการเมืองสังคมและเศรษฐกิจนั้นก็ได้รับผลกระทบและการเอื้อประโยชน์ไม่เท่าเทียมกัน ฉะนั้นสิ่งที่ Gowan และ O Riain ได้นำเสนอจึงมิได้อยู่ที่การปฏิเสธมิติทางประวัติศาสตร์หรืองานภาคสนาม หากทว่าพวกเขามุ่งเน้นไปที่ข้อเสนอที่ว่าเมื่อพูดถึงงานภาคสนามนั้น สนามที่ว่านั้นจะถูกศึกษาและถูกพัฒนาในระดับทฤษฎีได้อย่างไร มากกว่าจะตกอยู่ในประเด็นทางด้านยุคสมัยว่าสังคมเก่าและใหม่อันไหนซับซ้อนและเป็นอิสระมากกว่ากัน

Burawoy (2000) เสนอว่าวิธีการศึกษาในแบบชาติพันธุ์วรรณาของโลก(าภิวัตน์) นั้นทำให้เราต้องกลับมาคิดถึงความหมายของคำว่าการศึกษาภาคสนามกันใหม่ ด้วยการปลดปล่อยออกจากลักษณะของการถูกจำกัดอยู่ในกรอบอันโดดเดี่ยว และถูกยึดโยงเอาไว้ด้วยพื้นที่และเวลาชุดเดียว มาสู่งานภาคสนามที่มีความยืดหยุ่นต่อปฏิสัมพันธ์ของพื้นที่และเวลาของประชากรที่เราศึกษา โดยเฉพาะในประเด็นของการเชื่อมประสานการวิเคราะห์การ “อยู่อาศัย” กับการ “เคลื่อนที่” ของผู้คน ทั้งผู้ศึกษาและผู้ถูกศึกษาเข้าด้วยกัน⁽²⁴⁾ โดย Burawoy เน้นย้ำว่างานชาติพันธุ์วรรณาของโลก(าภิวัตน์)จะต้องครอบคลุมถึงประเด็นหลักสามประเด็นซึ่งได้แก่ “พลังอำนาจต่าง ๆ จากภายนอก” “ความสัมพันธ์

⁽²³⁾ Teresa, Gowan and Sean O Riain. 2000. “Preface: At Home with the Global Ethnographer”. In Michael Burawoy (et al.) *Global Ethnography: Forces, Connections, and Imaginations in a Postmodern World*. Berkeley: University of California Press.

⁽²⁴⁾ Burawoy มิได้ปฏิเสธการศึกษาประวัติศาสตร์ แต่เขามองว่าประวัติศาสตร์จะต้องมาจากหลักฐานในหลายรูปแบบทั้งจากประวัติศาสตร์บอกเล่า งานหोजจดหมายเหตุ หนังสือพิมพ์และจินตนาการของชุมชนเอง โดยวิธีการชาติพันธุ์วรรณาทางประวัติศาสตร์ (ethnohistory) เพื่อให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการโลกาภิวัตน์

และการเชื่อมโยงกันระหว่างพื้นที่และสนามต่าง ๆ” (ซึ่งอาจจะมีลักษณะที่มากมายและซับซ้อน-multiple) และ “จินตนาการที่เกิดขึ้นจากการดำรงชีวิตประจำวัน”⁽²⁵⁾

นอกเหนือจากประเด็นทั้งสามประเด็นที่ชาติพรณวรณนาของโลก(าภิวัตน์)ต้องการค้นพบแล้ว Burawoy ยังได้ขยายความถึงมิติหนึ่งในมรรควิธีที่เขาพัฒนาขึ้นเพื่อทำให้วิธีการศึกษาในแบบกรณีศึกษาที่เชื่อมโยงกับการอธิบายภาพรวม (extended case method) สามารถตอบ(คำถาม)/ตอบสนองต่อคำถามที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่เราศึกษากับตัวผู้ศึกษาเองในลักษณะที่ผู้ศึกษาเรียนรู้ว่าตัวเขาได้แยกออกจากสิ่งที่เขาศึกษา (reflexivity) (ซึ่งนอกเหนือไปจากเรื่องของ 1. การเข้าไปสังเกตแบบมีส่วนร่วมกับโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของผู้ที่เราศึกษา 2. การติดตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งในระยะเวลาหนึ่งๆ ที่ต่อเนื่องกันและในพื้นที่ที่ผู้ที่เราศึกษาได้เคลื่อนย้าย/เคลื่อนที่ไปมากกว่าที่จะมองพื้นที่ในลักษณะที่หยุดนิ่งและตายตัว และ 3. การพัฒนาทฤษฎีให้อธิบายโลกได้มากกว่าที่จะอธิบายโลกโดยบอกว่าตรงกับทฤษฎี) โดยสิ่งที่ Burawoy หมายถึงก็คือความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการทางสังคมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ (อันมีลักษณะจุลภาค) เข้ากับ พลังอำนาจต่างๆ ที่อยู่นอกพื้นที่ (ซึ่งมีลักษณะมหภาค) โดยมิได้พิจารณาว่าพื้นที่ๆ เราศึกษานั้นเป็นกรณีศึกษา (จุลภาค) ที่มีลักษณะเหมือนกับหรือแสดงออกถึงลักษณะทั่วไป (มหภาค) ทั้งนี้ Burawoy มองว่าส่วนต่างๆ นั้นมิได้แสดงออกซึ่งลักษณะส่วนรวม/ทั่วไป หากแต่ส่วนต่างๆ นั้นถูกก่อรูปขึ้นโดยความสัมพันธ์ที่มีต่อส่วนรวม/ส่วนทั่วไป และส่วนรวม/ส่วนทั่วไปนั้นก็ถูกนำเสนอโดยพลังอำนาจต่างๆ จากภายนอก ซึ่งเราสามารถเข้าถึง

⁽²⁵⁾ Burawoy, Michael. 2000. Introduction: Reaching for the Global. In Michael Burawoy (et al.) *Global Ethnography: Forces, Connections, and Imaginations in a Postmodern World*. Berkeley: University of California Press.

พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์

อธิบาย และเข้าใจความสัมพันธ์ดังกล่าวได้โดยการศึกษาความแตกต่างของกรณีศึกษาสองกรณี(ขึ้นไป) ที่ดูเหมือนว่าเหมือนกัน ทั้งนี้เพราะพลังอำนาจที่มาจากภายนอกนั้นเป็นเพียงผลลัพธ์ของกระบวนการต่าง ๆ ในระดับจุลภาคที่เกิดขึ้นจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีความเป็นไปได้ในหลายทิศทาง (contingent)

คำอธิบายของ Sayer (1991 และ 2000) ช่วยให้เราเข้าใจเพิ่มมากขึ้น จากวิธีอธิบายอันซับซ้อนของ Burawoy ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างส่วนย่อย/กรณีศึกษา/การศึกษางานภาคสนามในพื้นที่หนึ่ง ๆ สู่การเชื่อมโยงกับส่วนใหญ่ทั้งในเชิงประจักษ์และเชิงทฤษฎี ทั้งนี้ Sayer เสนอว่าการพูดถึงลักษณะทั่วไป (generality) นั้นมีด้วยกันสองลักษณะ ลักษณะทั่วไปในลักษณะแรกก็คือความเชื่อที่ว่าสิ่งที่เราศึกษานั้นมี “ความเป็นตัวแทนหรือเป็นสิ่งเดียวกับ” สิ่งที่เกิดขึ้นในที่อื่น ๆ ในขณะที่การพิจารณาลักษณะทั่วไปในแบบที่สองทำให้เราเข้าใจว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในกรณีศึกษาของเราที่เป็นลักษณะเฉพาะนั้น “อาจจะเกี่ยวพัน” กันกับแง่มุมต่าง ๆ ของส่วนรวม/ส่วนทั้งหมด หรือแม้กระทั่งบางส่วนของระบบใหญ่ก็อาจเป็นไปได้⁽²⁶⁾

ด้วยความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนดังกล่าวนี้เองที่ทำให้เรามีอาจมองข้ามรายละเอียดระหว่างพื้นที่ที่เราศึกษาในลักษณะงานภาคสนามกับพื้นที่ในระดับโลกที่เราอ้างอิงถึงอันเป็นผลมาจากสิ่งที่เราเชื่อว่าเป็นผลจากโลกาภิวัตน์ นั้นหมายถึงว่าตัวแบบผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ-การเมืองนั้นย่อมไม่เพียงพอที่จะเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นในท้องที่ที่เราศึกษา กล่าวคือเรานั้นจะลองทำความเข้าใจว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นที่ชายแดนนั้นนอกจากจะได้รับผลกระทบจากโลกาภิวัตน์หรือโลกภายนอกแล้ว สิ่งที่เราต้องเข้าใจต่อไปก็คือ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นที่

⁽²⁶⁾ Sayer, Andrew. 1991. “Behind the Locality Debate: Deconstructing Geography’s Dualism”. *Environment and Planning A*. 23. pp.283-308. และ Sayer, Andrew. 2000. *Realism and Social Science*. London: SAG

ชายแดนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของระบบโลกาภิวัตน์ได้อย่างไรด้วย นั่นหมายความว่า แทนที่เราจะสนใจแต่ว่าโลกาภิวัตน์นั้นกระทบพื้นที่ชายแดนอย่างไร เราน่าจะพยายามเข้าใจว่าโลกาภิวัตน์ (หรืออาจจะเรียกได้ว่าทุนนิยมโลกในระบัยปัจจุบัน) นั้นดำเนินไปได้อย่างไรโดยจำต้องอาศัยลักษณะเฉพาะของเศรษฐกิจ/การเมือง/และสังคมชายแดน มากกว่าจะศึกษาเศรษฐกิจ/การค้า การเมือง และสังคมชายแดนในลักษณะที่เป็นปรากฏการณ์เฉพาะอันเนื่องมาจากผลกระทบจากโลกาภิวัตน์จากภายนอก และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อันไกลโพ้นอันเป็นผลมาจากกระบวนการสร้างรัฐและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมสมัยใหม่ที่ไม่สำเร็จเสร็จสิ้นอย่างสมบูรณ์ จึงทำให้เกิดลักษณะเฉพาะดังกล่าว

Marcus (1995) ได้ขยายความการศึกษาชาติพหุวรรณกรรม ใน/ของระบบโลกที่น่าสนใจ โดยเขามองว่านับตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา มีการศึกษาชาติพหุวรรณกรรมของระบบโลก (ในความหมายของเศรษฐศาสตร์การเมืองของระบบทุนนิยม) อยู่สองแบบ ในแบบแรก เป็นลักษณะการศึกษาชาติพหุวรรณกรรมแบบงานภาคสนามเชิงเดี่ยว (single site) ซึ่งศึกษาผลกระทบที่ท้องถิ่น/ท้องที่ต้องเผชิญ ซึ่งแนวคิดแบบนี้ก็มีการปรับปรุงต่อมาจนกลายเป็นเรื่องของการศึกษาการต่อสู้/ต่อรอง/ต่อติด (resistance and accommodation) ของท้องถิ่นต่อระบบโลก ขณะทำงานแบบที่สองก็คืองานชาติพหุวรรณกรรมแบบงานภาคสนามเชิงซ้อนแบบหลายลำดับชั้น/หลายพื้นที่ (multi-sited ethnography) หรือพวกหลังสมัยใหม่ (postmodern) ที่พยายามทำการศึกษาโดยเข้าใจว่าเวลาและพื้นที่นั้นเลื่อนไหลได้ (Marcus นับรวม Appadurai เอาไว้ในพวกนี้) ซึ่ง Marcus ก็นับรวมงานภาคสนามที่ลงพื้นที่แห่งเดียวแต่อ้างอิง/ยึดโยงถึงพื้นที่/สนามอื่น ๆ ทั้งในเชิงปัจเจกและในกรอบความคิดที่เกิดขึ้นนอกเหนือพื้นที่นั้น ๆ เข้าไปด้วย⁽²⁷⁾ แต่อย่างไรก็ดี Marcus

⁽²⁷⁾ อาทิจานของ Willis (1981) ที่ศึกษาการศึกษาของชนชั้นกรรมาชีพ ว่าทำไมเด็ก ๆ ลูกหลานคนใช้แรงงานที่เกเรในโรงเรียนจึงไม่เอาพลังที่ต่อต้านระบบไปใช้ในการปฏิบัติเมื่อจบออกมา

ก็เห็นค่อนข้างต่างจาก Burawoy ในประเด็นที่ว่าวิธีการศึกษาของ Marcus นั้นสนใจการเชื่อมโยงของเวลาและพื้นที่มากกว่าสนใจที่จะหาข้อสรุปทั่วไปหรือ ค้นหาคำรวม หรือความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะเฉพาะ/ท้องถิ่น กับลักษณะทั่วไป โดยเขาเชื่อว่าไม่มีโลกและท้องถิ่นที่แยกขาดจากกัน หากแต่สถานะความเป็นโลก (global) นั้นก็คือมิติของการเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ต่าง ๆ⁽²⁸⁾ ขณะที่ Burawoy พยายามที่จะค้นหาความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็น “สูตร/ข้อกำหนด” ถึงความสัมพันธ์ระหว่างโลกสถานะกับสถานะการดำรงอยู่ของท้องถิ่นที่ค่อนข้างเอาจริง เอาจังว่า Marcus

อย่างไรก็ดี Marcus ได้ขยายความประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งในงานวิจัยของผมนซึ่งได้แก่เรื่องของจุดยืนของผู้ศึกษา (ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ Reflexivity ที่ Burawoy เองก็ได้พูดให้เห็นอย่างชัดเจน) โดยเฉพาะจุดยืนทางการเมืองของผู้ศึกษา ซึ่งงานชาติพรรณวรรณาเชิงประวัติศาสตร์ และ นักเศรษฐศาสตร์การเมืองมิได้กล่าวถึงอย่างชัดแจ้ง (แม้ว่าเราจะสามารถคาดเดาว่าจุดยืนที่มีของคนเหล่านี้ก็คือการเข้าข้างผู้ที่ถูกศึกษาก็ตาม) โดย Marcus เห็นว่า ไม่จำเป็นที่เราจะต้องอ้างอิงตัวเองกับขบวนการทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่เราศึกษาโดยพยายามพิทักษ์รักษาสถิติวิสัยของสิ่งที่เราศึกษาเอาไว้ หรือจำเป็นต้องเขียนงานทางวิชาการและอ้างความเป็นวิชาการเพื่อรับใช้การ

Willis พบว่า การก่อตัวของแนวคิดและวิถีปฏิบัติทางด้านเพศสภาพที่เน้นผู้ชายเป็นใหญ่ในครัวเรือนและชุมชน เป็นหนึ่งในเหตุผลสำคัญที่ทำให้เด็กผู้ชายหัวโจก-หลังห้องต่าง ๆ หันไปสนใจการสร้าง/สวมอัตลักษณ์ของผู้ชายแข็งแรงบึกบึนมากกว่าที่จะลุกขึ้นสู้ไ้กับลัทธิระบบทุนนิยม ทั้งที่ Willis ไม่ได้สนใจศึกษาเรื่องเพศสภาพเป็นหลักในงานศึกษาที่งานภาคสนามอยู่ในโรงเรียนเสียมากกว่า (ดู Willis, Paul. 1981. *Learning to Labor: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. New York: Columbia University Press.)

⁽²⁸⁾ Marcus, George E. 1995. “Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography”. In his 1998. *Ethnography through Thick & Thin*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

ต่อสู่ทางการเมืองที่เกิดขึ้นในยุคหนึ่งสมัยหนึ่ง หากแต่การศึกษาชาติพหุวัฒนธรรมของระบบโลกแบบพื้นที่เชิงซ้อนนั้นสามารถทำให้เรื่องส่วนตัวกลายเป็นเรื่องทางการเมืองได้ ทั้งนี้เนื่องจากในการท้าววิจัยแบบพื้นที่เชิงซ้อนนั้นผู้ศึกษาเองก็พบกับความผูกพัน/เชื่อมโยง (commitment) ตัวผู้ศึกษาเองกับประเด็นและผู้คนในหลายรูปแบบ ซึ่งอาจจะทับซ้อนกันหรือขัดแย้งกันเองตามสถานการณ์ของผู้ศึกษาที่มีอยู่ในหลายมิติ ซึ่งการข้ามพ้นความขัดแย้งต่างๆ (อาทิเป็นทั้งนักศึกษาแพทย์ เป็นอาสาสมัครทางสาธารณสุข และเป็นลูกจ้างบริษัท ในเวลาเดียวกัน) นั้นมีอาจทำได้โดยอ้างความเป็นอัตวิสัยจากโลกที่เราศึกษา หากแต่จะต้องเป็น “นักชาติพหุวัฒนธรรมที่สนใจเคลื่อนไหวและต่อสู้ในประเด็นต่างๆ โดยสนใจความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับโลกอย่างละเอียด (ethnographer as circumstantial activist) ทั้งนี้เนื่องจากการต่อสู้และต่อรองกับสถานะและสถานการณ์ที่ตนเองดำรงอยู่ซึ่งรวมไปถึงสิ่งและประเด็นที่เราศึกษาจะทำให้เราเข้าใจส่วน (ย้ำว่าไม่ใช่ทั้งหมด) ต่างๆ ของระบบโลกที่เรากำลังศึกษาและดำรงชีพอยู่นั่นเอง

เมื่อวาทกรรมคติศึกษาปะทะกับมนุษย์ค้ำคาว⁽²⁸⁾: การกลับมาของวิภาษวิธีของมาร์ก(สมัยหนุ่ม) เพื่อให้เป็นทางเลือกมากกว่าการปฏิเสธวิธีการศึกษาแบบวาทกรรมที่นำมาใช้กับประเด็นทางสังคมในทุกๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นเรื่องของประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษา หรือการพัฒนาประเทศ รวมทั้งปัญหาชายแดน ผมใคร่ขอเสนอกรณีวิธีอื่นๆ ในการศึกษาทำความเข้าใจเรื่องของพรมแดน โดยย้อนกลับและนำเข้าแนวคิดวิภาษวิธี

⁽²⁸⁾ คำเปรียบเปรยนี้มาจาก Pareto ที่กล่าวว่า มาร์กนั้นใช้ศัพท์แสงบางคำที่เหมือนกับค้ำคาว (หรือคูลมเครื่อ) นั้นหมายถึงว่าเราอาจเห็นเป็นนกหรือหนูก็ได้ในเวลาเดียวกัน อาทิมาร์กกล่าวว่า ทฤษฎีนั้นจะกลายเป็นพลังทางวัตถุ (material force) เป็นต้น ดู Ollman, Bertell. 1976. *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.

ของมาร์ก โดยเฉพาะในเรื่องของการทำความเข้าใจกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่เป็นรูปธรรมกับนามธรรม และความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งต่าง ๆ⁽³⁰⁾

ปัญหาของการวิเคราะห์ในเชิงวาทกรรมในความเห็นของผมก็คือการหมกมุ่นกับเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจมากเกินไป โดยตั้งอยู่บนสมมุติฐานถึงพลังอันยิ่งใหญ่และปฏิบัติการเชิงอำนาจของวาทกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะอำนาจในการจัดระเบียบและกีดกันผู้คนออกจากวงอำนาจ จะด้วยความตั้งใจหรือการจับมือใครดมไม่ได้ก็ตาม โดยที่การศึกษาเชิงวาทกรรมนั้นค่อนข้างที่จะละเลยความสัมพันธ์ระหว่างบริบทล้อมรอบวาทกรรมนั้นกับตัววาทกรรมนั่นเอง⁽³¹⁾ หรือถึงแม้ว่าอาจจะมีการพูดถึงอยู่บ้าง แต่ก็มีได้วางไว้เป็นจุดหลัก

Ollman (1976) เห็นว่ามาร์กนั้นมิได้มองสรรพสิ่งต่าง ๆ แยกขาดออกจากกัน หากแต่สนใจความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งนั้นกับสรรพสิ่งอื่น ๆ ด้วย อาทิคำว่าทุนนั้นมิได้หมายถึงตัวเงินหรือปัจจัยการผลิตอย่างเดียว หากแต่หมายถึงกำลังแรงงานที่ทำให้ทุนอยู่ได้ด้วย หรือการพูดถึงกรรมมาชีพนั้นก็มีนัย

⁽³⁰⁾ ดู Ollman, Bertell. 1976. *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press. และ 1993. *Dialectical Investigation*. New York: Routledge.

⁽³¹⁾ ในประเด็นนี้เห็นได้ชัดจากงานของ Foucault เอง อย่างน้อยในชิ้น *The History of Sexuality Volume One: Introduction* และ *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. ที่ Foucault เองไม่ได้ให้ความสำคัญระหว่างความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงยุคสมัยของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในเรื่องเช็ชกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการผลิต และเมื่อ Foucault มองการปฏิบัติเรื่องการจองจำในรายละเอียดและโดยวิเคราะห์ถึงหลักการใหม่ ๆ ของการจองจำ เขาก็มิได้โยงเอาสิ่งเหล่านี้เข้ากับยุคสมัยทางด้านเศรษฐกิจแต่อย่างใด หรือกล่าวอีกอย่างว่า Foucault ไม่เห็นความสัมพันธ์ทางตรงระหว่างเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางการผลิตกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจแต่อย่างใด ยุคสมัยในงานของ Foucault นั้นจึงเป็นเพียง “ฉากหลัง” สำหรับการอธิบายแนวคิดและเทคนิคของปฏิบัติการเชิงอำนาจแต่เพียงเท่านั้น โดยไม่ได้สนใจความสัมพันธ์ใด ๆ ระหว่างเศรษฐกิจกับอำนาจเอาเสียเลย

ถึงความสัมพันธ์กับข้อตรงข้ามของเขาซึ่งหมายถึง (ความสัมพันธ์ที่กรรมาชีพมีกับ) นายทุนด้วย (ซึ่งมีลักษณะของการกดขี่ขูดรีด)

นอกจากนี้แล้วมาร์กเองก็มิได้มองรูปธรรมและนามธรรมแยกขาดจากกัน แต่มาร์กสนใจอธิบายความสัมพันธ์และการเคลื่อนไหวของค่า (สรรพสิ่งและปรากฏการณ์) หนึ่งว่าเกี่ยวพันกับปรากฏการณ์อื่น ๆ อย่างไร และการแยกขาดระหว่างรูปธรรมกับนามธรรมนี้เองที่ทำให้เกิดการครอบงำทางอุดมการณ์ได้ (ซึ่งในประเด็นนี้มาร์กมองว่าในสังคมทุนนิยมนั้นมนุษย์ถูกปกครองโดย “นามธรรม”⁽³²⁾) เพราะความเข้าใจที่เรามีต่อค่า ๆ นั้นมันไม่ต่อดิดกับความเป็นจริงทางสังคม อาทิคำว่าเสรีภาพนั้นจะมีลักษณะที่เป็นนามธรรมและอุดมการณ์ครอบงำขึ้นทันที หากเราไม่สนใจพิจารณาว่าจำต้องต้องสภาวะการณ์บางอย่างดำรงอยู่ที่จะทำให้ปัจเจกชนนั้นสามารถเข้าไปมีความสัมพันธ์กับคนอื่นในลักษณะพันธะสัญญาได้ ซึ่งสภาวะการณ์เหล่านั้นประกอบด้วยเครื่องมือและกลไกอีกมากมายที่จะต้องมาค้ำยันให้เกิดเสรีภาพได้ ซึ่งภารกิจของมาร์กในทางทฤษฎีก็คือการอธิบายสรรพสิ่งที่เราเรียกขานเหล่านั้นให้เป็นกระบวนการที่ชัดเจนจนทำให้เรา “เห็นภาพ” และเข้าใจอย่างกระจ่าง ซึ่งหมายถึงการทำให้นามธรรมนั้นมีลักษณะที่จับต้องได้และเป็นพลังในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั่นเอง⁽³³⁾ และ

⁽³²⁾ Marx, Karl. 1973. Grundrisse. Harmondsworth: Penguin. In Ollman, Bertell. 1993. *Dialectical Investigation*. New York: Routledge.

⁽³³⁾ อย่างไรก็ตามก็ตระบวนการแสวงหาความรู้และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นไม่ได้มีลักษณะที่แยกขาดจากกันเหมือนกับความคิดที่ว่าเราจำต้องแสวงหาความรู้ที่ได้ก่อนจึงสามารถไปกำหนดการกระทำหรือการเคลื่อนไหวได้ (ประเด็นการค้นหาค้นหาจิตสำนึกที่ถูกต้องมาแทนจิตสำนึกที่ผิดพลาดก่อนที่จะมีการต่อสู้ทางชนชั้น อาทิจากงานของ Lukacs, George. 1971. *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*. Cambridge, MA: MIT) ทั้งนี้เพราะความรู้นั้นจำต้องมาจากประสบการณ์ของผู้คนที่ผ่านการขัดเกลาให้ชัดเจนขึ้น (ดู Gramsci, Antonio. 1971. *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. New York: International Publisher.) และจะว่าไปแล้วผมตีความว่า

ด้วยแนวคิดนี้เอง การศึกษาเชิงประจักษ์จึงไม่ได้หมายความว่าเพียงแค่การเก็บตัวเลข หรือการพูดคุยกับชาวบ้านและผู้ที่เกี่ยวข้อง หากแต่หมายถึงกระบวนการทำสิ่งที่เราคิดว่าเป็นรูปธรรมให้เป็นนามธรรมที่จับต้องได้เพื่อเป็นพลังในการเปลี่ยนแปลงสังคมนั่นเอง

ดังนั้นการศึกษาเรื่องชายแดนนั้นจึงมีความเป็นไปได้ในเชิงทฤษฎีและมรรควิธีมากมาย โดยไม่จำเป็นจะต้องตั้งหลักเพียงแค่ชายแดนเป็นภาพสะท้อนของวาทกรรม/กระบวนการสร้างวาทกรรมที่ไม่สมบูรณ์ของชาติและเศรษฐกิจที่วางอยู่บนรัฐชาติ หรือชี้ให้เห็นความไม่ลงรอยกันระหว่างวาทกรรมรัฐชาติกับปรากฏการณ์ที่เป็นจริงที่ชายแดนที่การไร้รัฐ-ลoderัฐนั้นปรากฏตัวขึ้น หรือในทางตรงกันข้าม ปรากฏการณ์ชายแดนนั้นเป็นสภาวะที่ Walker (1998) กล่าวว่าสะท้อนให้เห็นถึงการที่รัฐนั้นเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างมากมายมหาศาลในกิจกรรมที่ชายแดนมากกว่าที่จะบอกว่าไม่มีรัฐหรืออำนาจรัฐแผ่ไปไม่ถึง⁽³⁴⁾ ซึ่งเราอาจมองในทางตรงกันข้ามได้ว่าเราอาจจะสนใจศึกษาปรากฏการณ์ที่ชายแดนผ่านรูปแบบเฉพาะแบบหนึ่งของพื้นที่ ๆ ชายแดนดังที่การศึกษาของผมสนใจเมืองชายแดนในฐานะรูปแบบหนึ่งของพื้นที่ชายแดนเพื่อชี้ให้เห็นว่าชายแดนนั้นมีใช่เพียง “อาการ” ของปฏิบัติการของส่วนกลางที่ไม่สามารถแผ่อำนาจมาได้อันเนื่องมาจากแรงต่อต้านที่ชายแดน หากแต่การดำรงอยู่ของเมืองชายแดนนั้นมีบทบาทสำคัญใน

การแสวงหาความรู้ซึ่งมาจากประสบการณ์ของมนุษย์นั้นก็ได้แยกขาดจากการต่อสู้และเปลี่ยนแปลงโลกเลย ซึ่งหมายความว่าในระหว่างที่เราแสวงหาความรู้นั้นสิ่งที่เราศึกษาสนใจก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย (ดู thesis ข้อที่ ๒ “นักปรัชญานั้น (เอาแต่) ศึกษาและตีความโลก ทั้งที่ประเด็นต้องอยู่ที่ (การศึกษาและตีความโลกเพื่อ) การเปลี่ยนแปลงโลก” Marx, Karl. 1845. *Theses on Feuerbach*. In Robert Tucker, (ed.) 1978. *The Marx-Engels Reader*. Second Edition. New York: WW Norton.)

⁽³⁴⁾ Walker, Andrew. 1999. *The Legend of the Golden Boat: Regulation, Trade and Traders in the Borderlands of Laos, Thailand, China and Burma*. Richmond, Surrey: Curzon.

ฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในปัจจุบันต่างหาก

อย่างไรก็ดีสิ่งที่เราจำต้องระมัดระวังก็คือเมื่อเราพูดถึงรัฐ (ชาติ) และระบบเศรษฐกิจ (แบบทุนนิยม) นั้นเราต้องสืบสาวไปให้ได้ด้วยว่าค่าใหญ่ค่าโตเหล่านั้นนั้น อาทิคำว่ารัฐชาติและเศรษฐกิจทุนนิยมนั้นมิได้เกิดขึ้นลอยๆ หากแต่มีกำเนิดและมีการดำรงสภาวะดังกล่าวยู่ได้ผ่านความสัมพันธ์กับปรากฏการณ์อื่นๆ และเมืองชายแดนนั้นเองก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เรานึกภาพและเข้าใจกระบวนการทำงานของรัฐชาติและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในปัจจุบันได้ ซึ่งประเด็นนี้มีความสำคัญมากในเชิงนโยบาย ทั้งนี้เพราะข้อถกเถียงในเรื่องนโยบายนั้นมักจะวางอยู่บนการเลือกข้างง่าย ๆว่าจะให้รัฐเป็นผู้แทรกแซง หรือจะให้กลไกตลาดเป็นตัวทำงานขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจในปัจจุบัน ซึ่งการเลือกข้างและการสร้างหลักให้นำไปปฏิบัติเช่นนี้ละเลยที่จะพูดถึงสภาพอันซับซ้อนขององค์ประกอบของรัฐและกระบวนการทำงานของตลาดที่ผูกพันกับชีวิตของผู้คนจำนวนมากมายและเงื่อนไขทางสังคมและการเมืองอีกมาก และด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้วิธีการอธิบายแบบจะเอารัฐหรือตลาดเป็นตัวขับเคลื่อนเศรษฐกิจกลายเป็นเพียงอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจที่ต่างรูปแบบกันเพียงเท่านั้น⁽³⁵⁾

ในส่วนต่อไปจะได้กล่าวถึงประสบการณ์และข้อคิดบางประการของผมภายหลังจากการเข้าไปเก็บข้อมูลในเมืองแม่สายและแม่สลด และเพื่อให้สอดคล้อง

⁽³⁵⁾ งานของ Ensminger, Jean. 1992. *Making a Market: The Institutional Transformation of an African Society*. Cambridge: Cambridge University Press. เป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการศึกษามานุษยวิทยาเชิงเศรษฐศาสตร์สถาบันแนวใหม่ (Neo-Institution Economics) ที่สนใจพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของกลไก สถาบัน องค์กร และความสัมพันธ์ต่างๆ ที่กำกับการทำงานของตลาด หรือพูดในแบบวิภาษวิธีก็คือพยายามอธิบายว่า "ตลาด" นั้นทำงานได้โดยจะต้องสัมพันธ์กับสรรพสิ่งต่างๆ อาทิการเกิดขึ้นของระบบแลกเปลี่ยนเงินตรา กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ซึ่งกระบวนการและกลไกของการเชื่อมโยงเหล่านั้นจำเป็นต้องถูกศึกษาและอธิบายจนทำให้เราเห็นภาพได้ว่าตลาดไม่สามารถทำงานได้หากไม่มีพัฒนาการของสถาบันเหล่านี้มารองรับ แทนที่จะพูดแค่ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับตลาดซึ่งเป็นลักษณะนามธรรมลอยๆ

กับข้อของหัวข้อในการสัมมนาในครั้งนี้ ผมจะได้กล่าวถึงประเด็นเรื่องชาติและชาติพันธุ์ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประเด็นในเรื่องของความสัมพันธ์ในการผลิตอันจะเป็นตัวอย่างของความพยายามแสวงหาทางเลือกในการศึกษาจากชาติพรรณวรรณาในเชิงประวัติศาสตร์ มาสู่ชาติพรรณวรรณาของโลกาภิวัตน์ ซึ่งนอกจากจะเน้นเรื่องของการความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่แล้ว ยังเน้นความสัมพันธ์ระหว่างปฏิบัติการอำนาจ/ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์ทางการผลิตอีกด้วย

ค. แม่สอดและแม่สายในฐานะเมืองชายแดน: โลกาภิวัตน์ และ ปฏิบัติการว่าด้วยอำนาจบนเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องชาติพันธุ์

กว่าจะมาถึงเมืองชายแดน : ผมเริ่มต้นการศึกษาของผมจากความสนใจที่มีต่อแรงงานข้ามชาติที่ลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมาย ซึ่งเป็นประเด็นที่เป็นที่สนใจของสังคมไทยในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา และเมื่อลงไปดูข้อมูลทางสถิติผมพบว่าแรงงานข้ามชาติที่ลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมายกลุ่มใหญ่ที่สุดคือกลุ่มที่เรียกว่าแรงงานสัญชาติพม่า⁽³⁶⁾ ซึ่งเป็นคำที่เหมารวมเอาแรงงานที่ลักลอบเข้ามาจากฝั่งพม่าทั้งหมดโดยไม่แยกเป็นเผ่าเป็นกลุ่ม

สาเหตุที่ผมสนใจเรื่องแรงงานเถื่อนจากพม่านั้นเป็นเหตุผลแบบหกคะเมนตีลังกาอยู่พอสมควรในสายตาของอาจารย์ท่านหนึ่งเมื่อเราคุยเรื่องนี้กันในงานเลี้ยงเล็ก ๆ (ข้อมูลแบบนี้คงไม่น่าจะใช้ข้อมูลในลักษณะชาติพรรณวรรณาสักเท่าไร หากแต่ Appadurai คงชอบ) เพราะผมสนใจอยากจะรู้ว่าถ้าเราเข้าใจถึงบทบาทหน้าที่และสถานะการดำรงอยู่ของคนงานเหล่านี้ ก็อาจจะทำให้เราเข้าใจ “วิถีการผลิต” (คัพท์เซมมาก) ของสังคมไทย

⁽³⁶⁾ ผู้สนใจในกรณีดังกล่าวนี้ โปรดดูชุดงานวิจัยของ สกว โดย กฤตยา อาชวนิชกุล และ คณะ. 2540.

ทางเลือกนโยบายการนำเข้าแรงงานข้ามชาติของประเทศไทย. นครปฐม สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

อาจารย์ท่านที่ผมคุยด้วยเป็นอาจารย์ที่สอนวิชาสถิติและวิชาการระเบียบวิธีวิจัย (ซึ่งโชคดีว่าในปีที่ผมเรียนเขาไม่ได้สอนวิชาวิจัย) เขาแสดงความเห็นว่าสิ่งที่ผมสนใจไม่น่าจะมี “นัยสำคัญ” (อย่างน้อยในทางสถิติ) ทั้งนี้เพราะแรงงานเถื่อนนี้ไม่น่าจะเป็นคนกลุ่มใหญ่ของประเทศ ในขณะที่ผมเองไม่ได้สนใจนัยสำคัญในลักษณะของจำนวนและการเป็นตัวแทน สิ่งที่ผมสนใจก็คือการดำรงอยู่ของคนกลุ่มนี้ที่แทรกซึมเข้าไปในสามสิบกว่าจังหวัดและกระจุกตัวอยู่ในภาคการผลิตหลายภาคการผลิตที่ว่ากันว่าคนไทยเลิกทำ ซึ่งได้แก่งานประมง งานบ้าน และงานก่อสร้าง ผมอยากรู้ว่าระบบทุนนิยมไทยนั้นมันหน้าตาอย่างไร ตามประกาศคนที่ได้รับอิทธิพลจากฝ่ายซ้ายรุ่นเก่าที่เชื่อว่าเราต้องเริ่มวิเคราะห์สังคมโดยเข้าใจสภาวะวัตถุดิบซึ่งได้แก่ปัจจัยการผลิตให้ถูกต้องเสียก่อน แต่วิธีการศึกษาของผมพยายามจะเข้าใจด้วยปรากฏการณ์เล็ก ๆ ซึ่งผมคิดว่ามีความสำคัญ (อย่างน้อยในฐานะที่ผมคิดว่าผมเองเป็นฝ่ายซ้ายหลงยุค หรือนักสะสมของเก่า)

หลังจากที่ผมเริ่มค้นข้อมูลอยู่สักพักหนึ่ง ผมก็พบว่าผมน่าจะเริ่มไปดู “ต้นทาง” ของการอพยพลักลอบเข้าเมือง และด้วยความคิดนี้เองผมก็เริ่มสนใจจะไปดูชายแดน (ซึ่งในเวลานั้นผมยังกะไม่ออกว่าชายแดนกับเมืองชายแดนนั้นสัมพันธ์กันอย่างไร) โดยผมตัดสินใจนั่งรถไปแม่สายคนเดียวไปเดินเตร็ดเตร่เที่ยวเล่น นั่งรถไปที่ระนองกับเพื่อนรุ่นน้อง และนั่งเครื่องบินไปที่แม่สอดกับรุ่นพี่ที่ผมเคารพซึ่งเขารู้จักกับพี่คนหนึ่งแม่สอด สาเหตุที่ผมไปยังสถานที่สามแห่งนี้นอกเหนือจากว่ามันอยู่บนเส้นทางคมนาคมแล้ว ก็คือแม่สอด แม่สาย และระนองนั้นเป็นชายแดนไทยกับพม่าที่มีด่านถาวรของกรมศุลกากรอยู่

และที่แม่สอดนี่เองที่ทำให้ผมตัดสินใจเปลี่ยนความสนใจจากการศึกษาแรงงานเถื่อนแต่เพียงประเด็นเดียว มาสู่ความสนใจในเรื่องของเมืองชายแดน ภายหลังจากที่ผมนั่งคุยกับพี่บรรจงที่รุ่นพี่ผมพาไปพบ ทั้งนี้เพราะว่าเมื่อเราเริ่มคุยถึงเรื่องแรงงานเถื่อนและการขนแรงงานเถื่อน สิ่งที่ผมรับฟังจากพี่บรรจงก็คือเวลาที่พี่เขามองแรงงานเหล่านั้น (ซึ่งแน่นอนว่าในบ้านเขาก็มีหลายคน) เขามิได้

มองแรงงานเหล่านี้แยกไปจากพื้นที่ที่แรงงานเหล่านี้ดำรงชีวิตและมีกิจกรรมต่าง ๆ เลย อาทิที่พัก โรงงาน ไร่ และวัด ที่บรรจงจะพูดถึงสถานที่ที่คนเหล่านี้ใช้ชีวิต รวมทั้งพาผมไปดูสถานที่เหล่านี้ สิ่งนี้เองที่ผมรู้สึกว่าการศึกษาเรื่องแรงงานเถื่อนของผมนั้นดูอย่างเป็นเรื่องที่ทั้งหอคอยและอุดมคติเสียเหลือเกิน และแยกขาดจากพื้นที่และสถานที่ที่ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของพวกเขา รวมทั้งความสัมพันธ์ที่พวกเขามีต่อคนกลุ่มอื่น ๆ ในสถานที่เหล่านั้น

หลังจากที่ผมหันมามองเรื่องพื้นที่ที่ชายแดนและเมืองชายแดน ผมพบว่าเรามีงานศึกษาที่สนใจเรื่องชายแดนอยู่ในสามลักษณะ (ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับทางตรงกับเรื่องปัญหาชายแดนที่ผมกล่าวไปแล้วในทางทฤษฎีในส่วนที่แล้ว)

ลักษณะที่หนึ่ง ชายแดนถูกมองว่าเป็นหนึ่งในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศระหว่างไทยกับพม่า โดยเฉพาะปัญหาชายแดนนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความจริงใจและไม่จริงใจในการแก้ปัญหาระหว่างไทยกับพม่า (และประเทศเพื่อนบ้านอื่น ๆ)

ลักษณะที่สอง เราสนใจเรื่องที่เกิดขึ้นที่ชายแดนในลักษณะของการคำนวณตัวเลข อาทิ การประมาณการแรงงานเถื่อน และการค้าชายแดน ซึ่งหมายถึงเรากำลังสนใจว่าชายแดนเป็นส่วนหนึ่งของอาณาบริเวณแห่งเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการในรูปแบบต่าง ๆ

ลักษณะที่สาม เราสนใจชายแดนในลักษณะของส่วนหนึ่งและศูนย์รวมของปัญหาเฉพาะที่เกิดขึ้นจากชายแดน อาทิ ปัญหาสาธารณสุขของแรงงานเถื่อน ปัญหาแรงงานเถื่อน ปัญหาการล่อลวงแรงงานที่ขายบริการทางเพศ และปัญหา ยาเสพติด เป็นต้น

ทั้งนี้ไม่นับงานจำนวนไม่น้อยที่พูดถึงชายแดนในเชิงทฤษฎีเพื่อเน้นย้ำเรื่องของการเคลื่อนไหวและความไม่หยุดนิ่งของสรรพสิ่งต่าง ๆ ซึ่งข้อถกเถียงว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งใหม่หรือเก่า นั้นผมก็ได้กล่าวไปแล้วในส่วนที่แล้ว

มีงานน้อยชิ้นหรือแทบไม่มีเลยที่ดึงดูดและดึงดูดหลักที่จะมองชายแดนในลักษณะ/ระดับของเมืองชายแดนเอง ยกเว้นงานในเชิงนโยบายที่มองเมืองชายแดนในฐานะที่รูปแบบใหม่ของการพัฒนา⁽³⁷⁾ แต่สำหรับผมแล้วผมคิดว่าเมืองชายแดนควรจะได้รับศึกษาและสนใจในสี่ลักษณะ

1. ในฐานะที่เป็นหนึ่งในพื้นที่ชายแดน (border landscape) ซึ่งมีด้วยกันหลายลักษณะ อาทิหมู่บ้าน ป่า ศูนย์อพยพ และด่าน เป็นต้น ผมไม่คิดว่าทฤษฎีเรื่องพื้นที่ชายแดนนั้นจะครอบคลุมเรื่องพื้นที่ชายแดนได้หมด หากไม่ตอบคำถามเรื่องความแตกต่างและความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการของพื้นที่ที่ต่างกัน

นอกจากนี้แล้วผมเห็นว่าเมืองชายแดนนั้นเป็นพัฒนาการที่สูงสุดในการศึกษาพัฒนาการของพื้นที่ชายแดนอันเนื่องมาจากเป็นสถานที่ที่มีคนอยู่อาศัยจำนวนมากที่สุด และเป็นศูนย์กลางของพัฒนาการในบริเวณชายแดน และยิ่งไปกว่านั้น “การดำรงอยู่และการเติบโต” ของเมืองชายแดนยังน่าจะได้รับการพิจารณาว่าเป็นหนึ่งใน “ตัวชี้วัด” ที่สำคัญของการเติบโตของพื้นที่ชายแดนที่ทำให้เราต้องเข้าไปสังเกตและศึกษาในหลายรูปแบบลักษณะ แทนที่จะหมกมุ่นแต่กับการประมาณการตัวเลข โดยมีได้สนใจชีวิตของผู้คนที่อยู่อาศัย ทำมาหากิน และมีปฏิสัมพันธ์กันในพื้นที่ดังกล่าว⁽³⁸⁾

2. ในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับ “ศูนย์กลาง” ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (และอาจรวมถึงวัฒนธรรม) ในแบบอื่นๆ ซึ่งผมกำลัง

⁽³⁷⁾ ดูตัวอย่าง Wu and Maneepong 1999, อ้างแล้ว. Chutatip Maneepong. 2002. Government Investments and Industrial Development in Thai Border Towns, Thailand. Paper to be presented to the Public Policy Network Conference at the University of Tasmania. และ ADB อ้างแล้ว.

⁽³⁸⁾ ผมจำได้ว่าผมได้ประเด็นนี้มาจากการพูดคุยกับแม่ของผมที่ไม่ได้เกี่ยวข้องและสนใจอะไรกับงานวิจัยของผมมากไปกว่าจะถามว่าเมื่อไหร่จะเรียนจบสักที

หมายถึงข้อถกเถียงในเรื่องทฤษฎีของการวางแผนพัฒนาภูมิภาคที่สนใจภูมิภาคในฐานะศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ซึ่งไม่ได้ติดต่อกับกรอบของรัฐและประเทศ หากแต่อาจเกิดขึ้นภายในประเทศฯ หนึ่ง หรือเกิดขึ้นข้ามประเทศ⁽³⁹⁾ ซึ่งการศึกษาในระดับภูมิภาคนี้ผมเห็นว่าเป็นทางเลือกหนึ่งที่ทำให้เราเข้าใจโลกาภิวัตน์อย่างมีสติและมีรายละเอียดมากขึ้น มากกว่ามองเรื่องการไร้รัฐ-ลอดรัฐในลักษณะที่เป็นสูญญากาศทางอำนาจโดยมิได้ดูความสัมพันธ์ในเชิงพื้นที่ที่ไม่ใช่รัฐแต่เป็นภูมิภาคแต่อย่างใด

3. ในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับมหานครหรือพื้นที่เมืองในรูปแบบอื่นๆ ทั้งในเชิงประจักษ์และในเชิงทฤษฎี กล่าวคือ เมืองที่เราศึกษากันมักจะเป็นเมืองอุตสาหกรรม เมืองหลวง หรือเมืองใหม่ที่เราเชื่อว่าเราสามารถสร้างขึ้นได้ และยิ่งในกรณีของการศึกษาการพัฒนาเมืองในโลกที่สามแล้ว สิ่งที่เราศึกษากันก็มักจะเป็นมหานครที่แออัดไปด้วยผู้คนและปัญหาสาธารณสุขโรค (Overurbanized Third World Cities) โดยละเอียดที่จะสนใจเมืองในลักษณะอื่นๆ โดยเฉพาะเมืองชายแดนทั้งโดยลักษณะที่มันเป็นอยู่ และลักษณะของความสัมพันธ์ของเมืองชายแดนที่ไม่จำเป็นจะต้องเป็นเรื่องของ “ลำดับชั้น” ของความเจริญและเติบโตของเมือง ทั้งนี้เพราะเมืองชายแดนอาจจะมีสภาวะการดำรงอยู่และทำหน้าที่แตกต่างจากเมืองมหานครและเมืองในรูปแบบอื่นๆ มากกว่าจะเป็นเพียง “บริวาร” ของเมืองมหานคร

4. ในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการโลกาภิวัตน์ ทั้งในระดับประเทศและโลก ในความหมายที่ว่าแทนที่เราจะมองว่าเมืองชายแดนนั้นเป็นเมืองที่เกี่ยวพันกับระบบทุนนิยมโลกในลักษณะของการเพิกก่อดำเนินของวิธีการผลิตแบบทุนนิยมที่ยังไม่เต็มรูป หรือมองการปะทะประสาน (articulation) ระหว่างวิธีการผลิตหลายอย่างที่คงอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ผมกลับสนใจแนวคิดของ

⁽³⁹⁾ Jacobs, Jane. 1984. *Cities and The Wealth of the Nations: Principles of Economic Life*. New York: Random House.

มาร์กในเรื่องของ “การสะสมทุนในลักษณะดั้งเดิม” (Primitive Accumulation)⁽⁴⁰⁾ ซึ่งผมตีความว่าเป็นเรื่องของการพูดถึงการใช้เครื่องมือและสถาบันอื่น ๆ นอกเหนือจากกลไกในระบบทุนนิยมเพื่อขับเคลื่อนให้ระบบทุนนิยมนั้นดำเนินต่อไปได้นั้นหมายความว่าลักษณะเฉพาะของการค้าและระบบเศรษฐกิจแบบชายแดนนั้น มิควรจะได้รับการพิจารณาแต่เพียงว่าเป็นลักษณะเฉพาะและลักษณะประหลาด อันเป็น “ผลผลิต” จากความไม่ลงตัวหรือกำลังอำนาจของระบบรัฐสมัยใหม่และระบบทุนนิยมที่เข้าไปไม่ถึง ผมเห็นว่าระบบการค้าชายแดนและเมืองชายแดนนั้น เป็นส่วนหนึ่งและส่วนสำคัญในระบบทุนนิยม และการอธิบายถึงกระบวนการทำงานของการค้าและพัฒนาการของเมืองชายแดนและความสัมพันธ์ของส่วนดังกล่าวในระบบเศรษฐกิจของภูมิภาค ประเทศ และโลกนี้เองที่เป็นส่วนหนึ่งของการอธิบายการทำงานของระบบทุนนิยมที่เกิดขึ้นจริง มากกว่าระบบทุนนิยมโดยทั่วไป (Capitalism in General) ซึ่งเป็นการพูดถึงทุนนิยมในลักษณะกว้าง ๆ จนทำให้รู้สึกว่าคุณนิยมนั้นได้ครอบงำโลกนี้ไปเสียแล้ว มากกว่าจะอธิบายว่ามันทำงานอย่างไร และโดยการอธิบายดังกล่าวและเข้าไปศึกษานั้นเองก็จะทำให้เราสามารถต่อสู้/ต่อรองกับมันได้มากขึ้น

ด้วยข้อจำกัดในความสามารถในการศึกษาให้เป็นไปในเวลาที่กำหนด ผมตัดสินใจเลือกแม่สอดกับแม่สาย ทั้งเรื่องระนองเอาไว้ก่อน หวังว่าสักวันหนึ่งจะทำเรื่องระนองคู่กับมหาชัยเป็นโครงการต่อไป และในขณะเดียวกันผมเลือกที่จะศึกษาเฉพาะเมืองฝั่งไทย ทั้งที่ในความเป็นจริงผมก็ข้ามไปข้ามมาทั้งสองฝั่ง แต่การศึกษาในฝั่งพม่านั้นคาดว่าจะเป็นการในขั้นต่อไปในอนาคต อันเนื่องมาจากความยากลำบากในการขออนุญาตกับทางการพม่า

แม่สายกับแม่สอดในความเหมือนที่แตกต่าง ในสายตาของคนทั่วไปที่มีได้สนใจเรื่องไทยกับพม่าเป็นพิเศษ และมีผู้คนในพื้นที่ แม่สายกับแม่สอด

⁽⁴⁰⁾ Fine, Ben. 1991. “Primitive Accumulation”. In Tom Bottomore. (ed.) *Dictionary of Marxism*. Second Edition. Oxford: Blackwell.

คงเป็นแค่เมืองชายแดนระหว่างไทยกับพม่า ที่เต็มไปด้วยการสู้รบระหว่างพม่า กับชนกลุ่มน้อยตามตะเข็บชายแดน รวมไปถึงการผลักดันคนเหล่านี้ออกจาก ดินแดนโดยกองกำลังของไทย แม้สายนั้นเป็นอำเภอที่เหนือที่สุดของไทย อยู่ใน จังหวัดเชียงราย แม่สอ นั้นเป็นอำเภอที่อยู่ทางด้านตะวันตกของประเทศใน จังหวัดตาก ทั้งสองอำเภอนี้ติดกับสหภาพเมียนมาโดยมีลำน้ำสายและลำน้ำแมย ตามลำดับ และผู้ที่สนใจมากขึ้นไปอีกนิดหนึ่งก็จะพบว่าในพม่านั้นแบ่งการ ปกครองออกเป็นรัฐย่อย ๆ และพม่าเองก็มีปัญหากับชนกลุ่มน้อยนับตั้งแต่การ ละเมิดสนธิสัญญาปางโหลงโดยรัฐบาลทหารของชนชาติพม่าภายหลังจากรับ เเอกราชจากอังกฤษ

แม่สอ นั้นอยู่ตรงข้ามกับเมืองท่าขี้เหล็กของรัฐบาล และการสู้รบที่ชายแดน นั้นเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มไทยใหญ่-เจ้าฮอดศึกกับรัฐบาลทหารพม่า ขณะที่พม่านั้น ใช้วิธีแบ่งแยกและปกครองโดยการจับกุมขุนสาเพื่อสลายกำลังของกองทัพเมือง ไตภายใต้การนำของขุนสาและทำข้อตกลงหยุดยิงกับกองทัพว่าและใช้กองทัพว่า ในการปะทะกับกองกำลังของเจ้าฮอดศึก ขณะที่แม่สอ นั้นอยู่ตรงข้ามกับเมือง เมียวดีในรัฐกะเหรี่ยงและการสู้รบในแนวชายแดนนั้นเป็นเรื่องของการต่อสู้ ระหว่างกองทัพพม่ากับกองทัพกะเหรี่ยง (คริสต์) ภายใต้การนำของนายพล โบเมียะ ซึ่งอ่อนกำลังลงอันเนื่องมาจากการแตกตัวออกมาของชาวกะเหรี่ยง พุทธและการทำข้อตกลงของกะเหรี่ยงพุทธในการหยุดยิงกับทางรัฐบาลทหาร ของพม่า

ความแตกต่างที่สำคัญของเมืองทั้งสองนั้นในที่นี้ผมขอนำเสนอหลักสาม ประเด็น

ความแตกต่างของที่ตั้งของเมือง : ตัวเมืองแม่สอ นั้นอยู่ติดกับชายแดน สะพานข้ามแดนและด่านถาวรที่พรมแดน ขณะที่แม่สอ นั้นอยู่ห่างจากชายแดน สะพานข้ามแดน และด่านถาวรที่พรมแดนเข้ามา 8 กิโลเมตรซึ่งสาเหตุประการ สำคัญประการหนึ่งก็คือการสู้รบที่แม่สอ ในอดีตนั้นมีความรุนแรงและเกิดขึ้น

ณ บริเวณพรมแดนของเมืองมากกว่า ขณะที่การสู้รบระหว่างกองกำลังไทยใหญ่กับพม่านั้นมักจะเกิดขึ้นในแนวป่า

ความแตกต่างของผู้คนที่อยู่ในเมืองโดยเฉพาะในทางวัฒนธรรม :
 “โดยทั่วไปแล้ว” แม่สาयนั้นมีลักษณะของความผูกพันในเชิงวัฒนธรรมระหว่างคนสองฝั่งน้ำมากกว่าแม่สออด ทั้งนี้เพราะไทยใหญ่กับไทยเมืองที่แม่สาयนั้นพูดภาษาเดียวกัน และ “หน้าตาคล้ายกัน” (จากหูและตาของคนกรุงเทพฯ อย่างผม) นอกจากนี้ชาวพม่ายังเป็นชนกลุ่มน้อยในบริเวณนั้นยกเว้นในกรณีของข้าราชการ ขณะที่แม่สออดนั้นเราสามารถ “เห็นและได้ยิน” คนต่างด้าวมากกว่าที่แม่สาयทั้งจากรูปร่าง หน้าตา การแต่งตัว และภาษาซึ่งภาษาที่ใช้กันที่แม่สออดก็คือภาษาพม่าและคนจำนวนมากที่แม่สออดนั้นเป็นแรงงานต่างด้าว

ผมขอยกประเด็นความแตกต่างของผู้คนที่อยู่ในเมืองไปกล่าวในหัวข้อใหญ่หัวข้อต่อไป ซึ่งเป็นหัวข้อเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์และความสัมพันธ์ทางการผลิต

ความแตกต่างของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ: ในประเด็นนี้ผมแบ่งการพิจารณาออกเป็นสองประเด็นซึ่งได้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชายแดนกับพื้นที่อื่น ๆ และกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เมืองชายแดนทั้งสองแห่ง

1. ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชายแดนกับพื้นที่อื่น ๆ: ผมพบว่าเราไม่สามารถเข้าใจกระบวนการเติบโตของเมืองชายแดนได้โดยไม่ดูความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชายแดนกับพื้นที่อื่น ๆ ในกรณีแม่สาय เราไม่สามารถเข้าใจเมืองชายแดนได้โดยไม่ดูการเติบโตของเมืองข้าง ๆ นั่นก็คือเชียงแสนและเชียงของ ซึ่งเป็นเมืองชายแดนที่อยู่ติดกับแม่สาय และที่สำคัญ ในกรณีของแม่สาयนั้น เราต้องมีความเข้าใจพัฒนาการและความสัมพันธ์ของภูมิภาคที่เกิดขึ้นทั้งจากพัฒนาการที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั่นเอง และนโยบายของรัฐบาลที่จะปรับพื้นที่ในบริเวณนั้นให้เป็นสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจและการประกาศให้แม่สาयและเชียงแสนเป็นเขต

เศรษฐกิจพิเศษ (หมายถึงมีการใช้มาตรการทางภาษี ในการลดหย่อนภาษีเพื่อสร้างแรงจูงใจ รวมไปถึงการไหลบ่าเข้ามาของงบประมาณเมืองชายแดนจากส่วนกลาง) ซึ่งแม้ว่าจะพูดถึงในลักษณะของความร่วมมือของสี่ประเทศซึ่งได้แก่ จีน ไทย ลาว และ พม่า แต่ในความเป็นจริงแล้วพัฒนาการที่เกิดขึ้นในบริเวณนั้นกลับเป็นเรื่องของการค้าและการเคลื่อนย้ายของผู้คนที่มีความเป็นระยะเวลานาน และในขณะเดียวกันในปัจจุบันนั้นบทบาทของ “จีน” นั้นก็เพิ่มขึ้นจนสร้างผลกระทบต่อนพื้นที่ในภูมิภาคนั้น และในความเป็นจริงแล้วเมื่อเราพิจารณาในรายละเอียด “จีน” นั้นก็มีใช่เรื่องประเทศ หรืออิทธิพลทางเศรษฐกิจในระดับประเทศที่เป็นนามธรรม หากแต่เป็นเรื่องของ 1) การเข้ามาของสินค้าและนักท่องเที่ยว และ 2) ความสัมพันธ์ทางการทหารระหว่างว่าแดงกับจีนที่เป็นพลังสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างว่าแดงกับพม่า ในการทำให้เกิดข้อตกลงหยุดยิง การแผ่อิทธิพลของว่าแดงในดินแดนรัฐฉานลงมาทางใต้ติดกับพรมแดนไทย และการเกิดเขตปกครองพิเศษของว่า⁽⁴¹⁾

ในกรณีของแม่สอด สิ่งที่จะต้องพิจารณาควบคู่ไปด้วย ก็คือ ความสัมพันธ์ของพื้นที่ห้าอำเภอชายแดนของจังหวัดตาก ซึ่งได้แก่ ท่าสองยาง แม่ระมาด แม่สอด พบพระ และอุ้มผาง ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าอันเป็นพื้นที่ของการสู้รบระหว่างกองทัพบกและพม่าและขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่แห่งการล่าเถียงไม้ซึ่งเป็นสินค้าหลักที่นำเข้ามาอย่างผิดกฎหมาย ขณะเดียวกันก็คือความสำคัญของเมืองแม่สอดในฐานะศูนย์กลางระหว่างย่างกุ้งและกรุงเทพฯ ซึ่งอยู่ในระยะประมาณ 400 กิโลเมตรด้วยกันทั้งคู่ และในขณะเดียวกันแม่สอดก็ถูกจัดเป็นหนึ่งในเมืองที่อยู่ในระนาบการพัฒนาในแบบ Corridor (เชื่อมต่อ) ที่จะเชื่อมภูมิภาคเอเชียเข้าด้วยกันจากอินเดีย พม่า ไทย ลาว สู่ เวียดนาม

⁽⁴¹⁾ ดู ลีอภยพ: โครงการบังคับโยกย้ายถิ่นฐานชาวว่าในรัฐฉานตะวันออก. โครงการเพื่อนรัพรมแดน. 2545.

ลักษณะทางภูมิศาสตร์และภูมิรัฐศาสตร์ดังกล่าวจึงทำให้แม่สอดเป็นเมืองที่มีลักษณะเฉพาะที่น่าสนใจ เพราะแม่สอดกลายเป็นเมืองส่งผ่านสินค้าที่สำคัญจากไทยสู่พม่าขณะที่ในอดีตที่ผ่านมาพื้นที่ในเขตนี้เป็นเขตของกองทัพอะหมี่ที่ทั้งสู้รบกับพม่าและขณะเดียวกันก็เก็บค่ากักหรือค่าผ่านทางของสินค้าต่าง ๆ ที่ลักลอบจากไทยสู่พม่าอันเนื่องมาจากการปิดประเทศของพม่า⁽⁴²⁾ และการที่กองทัพอะหมี่แยกออกเป็นกะเหรี่ยงคริสต์และกะเหรี่ยงพุทธ รวมถึงความสามารถของกองทัพอพม่าในการยึดครองด่านที่เมียวดีได้ ก็มิได้ทำให้การส่งผ่านสินค้าข้ามไปยังพม่านั้นสะดวกขึ้นอันเนื่องมาจากเหตุผลสองประการ ประการแรก การยึดพื้นที่ของพม่าไม่ได้มีลักษณะเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในพื้นที่แม่สอดบริเวณชายแดนตำบลท่าสายลวดนั้นด่านถาวรและท่าข้ามของเอกชนนั้นเปิดทำการเป็นปกติ และพื้นที่ตรงข้ามของหลายท่าข้ามในฝั่งเมียวดีนั้นยังอยู่ในการครอบครองของกะเหรี่ยงพุทธมากกว่าของรัฐบาลพม่า ขณะที่ฝั่งแม่สาวยังนั้นเมื่อมีการเปิดด่านแล้ว ท่าข้ามเอกชนทั้งหมดจำต้องปิดตัวลง⁽⁴³⁾ และในประการที่สองซึ่งสัมพันธ์กับประเด็นแรกก็คือรัฐบาลกลางของพม่าเองนั้นก็มิมีมาตรการข้ามส่งสินค้าที่ประกาศห้ามลี้ภัยหนีใน ปี พ.ศ. 2542 ซึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงก็คือการลักลอบดังกล่าวกระทำกันในพื้นที่บริเวณท่าข้ามเอกชนที่ข้ามไปยังเขตกะเหรี่ยงพุทธ ซึ่งก็ได้รับสัมปทานจากการพม่าให้ขนสินค้าเข้าไปยังย่างกุ้ง ขณะที่กรณีของแม่สาวยังนั้นลักลอบเอาตามพรมแดนที่เปิดโล่ง⁽⁴⁴⁾

⁽⁴²⁾ ดู พรพิมล ตรีโชติ. 2542. ชนกลุ่มน้อยกับรัฐบาลพม่า. กรุงเทพฯ: สกว.

⁽⁴³⁾ หากชาติพม่าสามารถรับฟังข่าวลือและเรื่องเล่าได้ ว่ากันว่าสาเหตุที่ก้านแดงผู้มีอิทธิพลกว้างขวางถูกลอบสังหารตายก็เพราะพัวพันกับการปล่อยให้รถน้ำมันข้ามฝากไปยังฝั่งท้ายที่เลิกจากท่าของตนเองในช่วงที่มีการปิดด่านและมีการสู้รบระหว่างไทยกับพม่า

⁽⁴⁴⁾ ได้แก่ ผงชูรส น้ำอัดลม ขนมปังแครกเกอร์ หมากฝรั่ง เค้ก เวเฟอร์ ช็อกโกแลต อาหารกระป๋อง เส้นหมี่ขาว เครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ เบียร์ บุหรี่ ผลไม้สด ภาชนะพลาสติก และสินค้าที่ห้ามเข้าก่อนปี 2542 ตามระเบียบของกระทรวงพาณิชย์ สหภาพเมียนมาร์

2. กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เมืองชายแดนทั้งสองแห่ง:

การดำรงอยู่และพัฒนาการของเมืองชายแดนเป็นหนึ่งในสิ่งซึ่งแสดงออกว่าชายแดนนั้นมีใช่ “ผลผลิต” ของรัฐสมัยใหม่ หากแต่เป็น “กระบวนการที่ดำเนินอยู่ตลอดเวลา” ของพัฒนาการในพื้นที่ที่ปะทะประสานและเป็นส่วนหนึ่งกับระบบเศรษฐกิจในระดับนอกเหนือจากชายแดน และวิธีการปฏิบัติของรัฐไทยและพม่าที่ริเริ่มนำเอานโยบายการปิด-เปิดชายแดนมาเป็นเครื่องมือในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ขณะที่แต่เดิมนั้นนโยบายชายแดนนั้นเป็นเรื่องของความมั่นคงภายในประเทศ ภายใต้นโยบายของกระทรวงมหาดไทยและตำรวจตระเวนชายแดน ขณะที่ในปัจจุบันนั้นการเปิด-ปิดชายแดนเป็นเรื่องของการปรับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศระหว่างสองประเทศ ระหว่างไทยกับสหภาพเมียนมาร์ (รวมไปถึงไทยกับกัมพูชา)

เรามักเข้าใจการเปิดปิดชายแดนในลักษณะที่เป็นนามธรรมอยู่สูง ในความหมายของการงดการติดต่อกันระหว่างหน่วยทางการเมืองในจินตนาการสองหน่วย ขณะที่ในความเป็นจริงแล้ว พรมแดนมีลักษณะที่เปิดและโปร่ง-แทรกซึมได้ (porous) และในขณะเดียวกันนั้นการปิดชายแดนนั้นมิได้ทำให้เกิดการหยุดชะงักทางกิจกรรมทางเศรษฐกิจ หรือก่อให้เกิดการลักลอบข้ามชายแดน (ซึ่งความเข้าใจในประเด็นของการเคลื่อนไหวอย่างอิสระนั้นก็เป็นามธรรมเกินไปเช่นกัน) ทั้งนี้เนื่องมาจากในปัจจุบันนั้นการปิดชายแดนนั้นมีลักษณะที่เกิดขึ้นด้านเดียว อาทิกรณีที่เกิดกับไทยและพม่าเมื่อปีที่แล้วและเมื่อสามปีที่แล้ว พม่าเป็นฝ่ายปิดพรมแดน

การปิดพรมแดนข้างเดียวหมายถึงการที่หน่วยงานและกิจกรรมทางเศรษฐกิจของฝ่ายเรายังดำเนินต่อไป และเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้พัฒนาการที่ชายแดนยังดำเนินต่อไปได้ทั้งในส่วนที่ถูกกฎหมายและในส่วนที่ผิดกฎหมาย ซึ่งหมายถึงพิธีการทางศุลกากรของการนำเข้าสินค้าและผู้คน (แปลว่าเขาจะออกมาจากฝั่งพม่าอย่างไรก็เป็นเรื่องของเขา แต่เมื่อเข้ามาฝั่งเราเราก็ทำพิธีทาง

ศุลกากรได้) ดังนั้นสถานการณ์ในเมืองชายแดนนั้นจึงมิใช่แค่เรื่องของ การเปิด/ปิด และถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย หากแต่มีลักษณะที่ก้ำกึ่งสูง

ดังนั้นการพูดถึงการลักลอบขนสินค้านั้นจำเป็นต้องระมัดระวังอยู่สักหน่อย ทั้งนี้เพราะสินค้าที่ลักลอบนั้นมักจะมีลักษณะที่ผิดกฎหมายของประเทศฝั่งเดียว อาทिरัฐบาลไทยมิได้ห้ามการส่งออกผงชูรส แต่รัฐบาลพม่าห้ามนำเข้า ดังนั้นสินค้าเหล่านี้จึงสามารถปรากฏตัวและดำรงอยู่ในเมืองฝั่งไทยได้ตลอดเวลา และสามารถล่องหนหายเข้าไปในทางพม่าโดยที่รัฐไทยไม่จำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง แต่อย่างใดในการปราบปรามจับกุม อย่างดีก็เป็นเรื่องของ การปราบปรามจับกุม ให้นำไปส่งที่ท่าข้ามเพื่อให้ผ่านพิธีการทางศุลกากร

นอกจากนี้แล้วเมื่อพิจารณาถึงกิจกรรมหลักที่เกิดขึ้นในเมืองแม่สอด และแม่สาย เราจะพบว่าเศรษฐกิจชายแดนนั้นมิใช่เพียงเรื่องของ การค้าชายแดน และการลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมายเท่านั้น สิ่งที่ปรากฏขึ้นก็คือความแตกต่างในระดับคุณภาพที่มีนัยสำคัญทางทฤษฎีระหว่างเมืองแม่สอดและแม่สายเป็นอย่างมาก โดยที่แม่สายนั้นการค้าชายแดน การท่องเที่ยว และการเกษตรกรรม เป็นหัวใจหลักของเศรษฐกิจชายแดนและหล่อเลี้ยงเมืองชายแดน โดยเฉพาะสินค้าเสื้อผ้า อาหาร และเครื่องใช้ไฟฟ้าจากจีน และสินค้าผิดกฎหมายลิขสิทธิ์ทางปัญญาต่างๆ ที่ฝั่งทวายเหล็กที่นักท่องเที่ยวข้ามไปซื้อ รวมทั้งพื้นที่เกษตรที่ต้องการแรงงานที่ลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมายเข้ามาทำงาน ขณะที่แม่สอดนั้นการค้าชายแดนมิได้มีลักษณะของการค้าเล็กๆ น้อยๆ ที่ชายแดน หากแต่เป็นการส่งผ่านสินค้าปริมาณมากในเชิงการค้าส่งข้ามไปยังฝั่งพม่า (ที่ล่องหนหายไปที่พรมแดน) และที่สำคัญก็คือการเกิดขึ้นของลักษณะโรงงานอุตสาหกรรมส่งออกจำนวนมากที่ย้ายไปตั้งอยู่ที่ชายแดนเพื่อรองรับแรงงานลักลอบเข้าเมืองที่เข้ามาในรูปของแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม (ซึ่งก่อนปี 2544 แรงงานอุตสาหกรรมไม่ได้รับอนุญาตให้จดทะเบียน) ซึ่งกรณีแม่สายนั้นไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมที่มีแรงงานเกิน 30 คน ขณะที่ โรงงาน

อุตสาหกรรมที่แม่สอดในระดับ 200-600 คนนั้นเป็นเรื่องปกติ

กล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่าการพิจารณาเปรียบเทียบพื้นที่แม่สอดและแม่สายในลักษณะเพียงแค่จำนวนประชากร รายได้ และภาคการผลิตในเชิงปริมาณนั้นไม่เพียงพอ ทั้งนี้เนื่องจากหากเราพิจารณาพัฒนาการของพื้นที่ในเมืองแม่สายและแม่สอดแล้ว เราจะพบว่า เมืองแม่สายนั้นมีลักษณะที่เล็กกว่าและมีลักษณะที่ผสมผสานกันทางวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่สูง แม้ว่าจะมีการแบ่งแยกในเชิงชุมชนและย่านอยู่บ้าง ในขณะที่การพัฒนาพื้นที่ของแม่สอดนั้นแรงงานจำนวนมากจะพักอาศัยอยู่ในโรงงานที่ปิดรั้ว และมียามเฝ้า ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากระบบการทำงานในโรงงานที่ทำงานเป็นกะ ต้องการวินัยในการทำงานสูงและไม่ขึ้นกับฤดูกาลทางธรรมชาติ ซึ่งแตกต่างจากแรงงานเกษตรกรรม นอกจากนี้ก็มีการพักพิงอยู่นอกตัวเมืองอย่างแออัดและขาดสาธารณูปโภค นอกจากนี้แล้วแรงงานและการค้าที่แม่สายยังมีลักษณะลักลอบข้ามพรมแดนสูงในบริเวณนอกตัวเมือง ขณะที่แม่สอดนั้นพื้นที่ยังอยู่ในเขตของการสู้รบและเป็นป่ามากกว่าเป็นชุมชนหมู่บ้าน

อย่างไรก็ดี ขีดจำกัดของการศึกษาสังคมวิทยาเมือง (Urban Sociology) ในแบบคลาสสิกในการนำมาศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ของคนในเมืองโดยดูผ่านการอยู่อาศัยในย่านต่างๆ ก็คือความเชื่อว่าแต่ละกลุ่มคนนั้นมีย่านของตัวเอง⁽⁴⁵⁾ ขณะที่ผมพบว่าในกิจกรรมทางเศรษฐกิจบางอย่างอาทิ กรณีการมี “มะหน่อ” หรือคนใช้หญิงในบ้านนั้นทำให้เราต้องระมัดระวังกับการพูดถึงย่านมากขึ้นอยู่สักหน่อย เพราะพื้นที่หนึ่งๆ นั้นอาจมีคนสองกลุ่มอยู่ด้วยกันได้ในบ้านเดียวกันและในย่านเดียวกัน

ในส่วนสุดท้ายของบทความจะได้กล่าวถึงบทบาทของชาติกับชาติพันธุ์

⁽⁴⁵⁾ ดู Saunders, Peter. 1993. *Social Theory and the Urban Question*. 2nd edition. London : Routledge, 1993.

ในความสัมพันธ์ทางการผลิตที่แม่สอดกับแม่สาย เพื่อเป็นทางเลือกอื่น ๆ ในการศึกษาชายแดน ที่ไม่จำเป็นต้องเล่นแต่เรื่องผลกระทบจากทุนนิยมโลก หรือการสร้างอัตลักษณ์ในการต่อสู้ของกลุ่ม

ชาติกับชาติพันธุ์ในความสัมพันธ์ทางการผลิตที่แม่สอดกับแม่สาย :
 ในส่วนนี้จะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาเรื่องชาติพันธุ์และความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เกิดขึ้นที่เมืองชายแดนทั้งสอง โดยผมขอกลับไปพูดถึงลักษณะนามธรรมของรัฐ อัตลักษณ์ และทุนนิยมโลกอีกครั้ง

ข้อสังเกตในส่วนที่แล้วในเรื่องของความใกล้ชิดทางวัฒนธรรมรวมทั้งความรู้สึกแรกที่เข้าไปในแม่สายทำให้ผมรู้สึกว่าเมืองแม่สายเป็นเมืองที่น่าอยู่ เพราะเราไม่รู้สึกว่ามีความหน้าตาเหมือนที่เราไม่คุ้นมาเดินปะปนกับเราคนไทยที่เคารพพระนเรศวรและเกลียดพม่าเหมือนกัน รวมทั้งขอบเขต/ปริมาณการค้าก็มีได้ใหญ่โตอะไร หากแต่เมื่อมองลึกลงไปอีกสักนิดหากเรา “เคลื่อนไหว” ไปมาระหว่างสถานที่หลาย ๆ แห่ง เราจะพบว่าเมื่อเลยตัวจังหวัดเชียงรายขึ้นมาก่อนเข้าแม่สายโดยทางรถยนต์และโดยเฉพาะอย่างยิ่งรถทัวร์ จะมีด่านตรวจ “บัตร” ประชาชนอยู่หลายด่าน ขึ้นอยู่กับช่วงเวลาและสถานการณ์

โดยข้อสังเกตอย่างผิวเผินของคนที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ ในตอนแรกผมนึกว่ากระบวนการตรวจบัตรนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวแต่เพียงปัญหาชายแดนในลักษณะการหลบหนีเข้าเมืองของคนสัญชาติพม่า หากแต่เมื่อได้เข้าไปสัมผัสมากขึ้น ผมพบว่าสิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นก็คือกระบวนการจัดการพลเมืองที่ชายแดนในบ้านของเราเองซึ่งเป็นผลผลิตมาจากพัฒนาการของรัฐที่จัดการประชาชนที่ชายแดนอย่างเข้มแข็งมาตลอดในช่วงสงครามเย็นภายใต้งาน “ทะเบียนราษฎร” ของกระทรวงมหาดไทยซึ่ง “จำแนกแยกแยะ” คนที่ไม่ใช่คนไทยและคนต่างด้าวที่เข้ามาในประเทศไทยผ่านการตรวจคนเข้าเมืองออกเป็น 16 ชนิด และในกรณีของแม่สายและพื้นที่ภาคเหนือเกือบทั้งหมดนั้นเราได้พบกับจำนวนประชากรที่ถูกเรียกว่าชาวเขา หากแต่ไทยใหญ่ซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่ที่ติดกับรัฐฉานนั้นถูกจัดประเภทให้

เป็น คนไทยบนที่ราบสูง และถือบัตรสีฟ้า

บัตรสีต่าง ๆ นั้นถูกกำหนดขึ้นภายใต้มาตรการของความมั่นคงภายในประเทศที่จำกัดการเคลื่อนย้ายของประชากรในแต่ละกลุ่มไม่ให้ออกนอกพื้นที่เขตอำเภอและจังหวัด ยกเว้นจะได้รับอนุญาตจากพนักงานปกครอง ซึ่งประเด็นปัญหานี้คงมิใช่เรื่องใหญ่อะไรในอดีตเพราะวิถีการผลิตในพื้นที่ยังมีลักษณะเกษตรกรรมในระดับครัวเรือน หากแต่เริ่มเป็นปัญหาในระยะหลังเมื่อเกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานออกสู่กรุงเทพ อาทิ มาเป็นหญิงอาชีพพิเศษ⁽⁴⁶⁾ หรือลงจากพื้นที่อาศัยและพื้นที่ทำกินบนดอยมาทำงานในภาคอุตสาหกรรมหรือรับจ้าง ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องขอใบอนุญาตทำงานจากกระทรวงแรงงาน ซึ่งอย่างน้อยหญิงอาชีพพิเศษหรืออาชีพบางอาชีพนั้นก็ไม่สามารถขอใบอนุญาตทำงานได้อยู่ดี

บทเรียนจากกรณีแม่สายก็คือในบางครั้งการพูดถึงปัญหาชายแดนอาจไม่ใช่เพียงเรื่องของเส้นแบ่งชายแดนเสมอไป แต่จำต้องรวมถึงระเบียบวิธีปฏิบัติการเชิงอำนาจบางอย่างที่กระทำกับตัวผู้คนบางกลุ่มอย่างเฉพาะเจาะจงโดยการทำให้คนเหล่านี้เป็นประชาชนชั้นสอง เป็นคนอื่นที่อยู่ในประเทศเราแต่ก็มิได้เป็นคนอื่นอย่างแยกขาดเสียเดียว เพราะคนที่มีบัตรสีทั้ง 16 ชนิดนี้ยังสามารถได้รับการคุ้มครองดูแลทางการศึกษาและสาธารณสุขจากรัฐบาลและประกอบอาชีพบางอย่างได้ และในระยะเวลาหนึ่งพวกเขาก็จะได้รับการพิจารณาให้เลื่อนชั้นเป็นประชากรไทยได้โดยสมบูรณ์⁽⁴⁷⁾ ซึ่งนอกจากจะหมายความว่าเขาสามารถเคลื่อนที่ได้ทั่วราชอาณาจักรแล้ว เขายังสามารถอยู่อาศัยหรือประกอบอาชีพโดยไม่ต้องขออนุญาต และที่สำคัญที่สุดก็คือลงคะแนนเสียงเลือกตั้งได้เช่นกัน

⁽⁴⁶⁾ จากการสัมภาษณ์พบว่ามีการจัดรถตู้และเสียค่าใช้จ่ายประมาณรายละ 5000 บาทไปกลับ

⁽⁴⁷⁾ มีเรื่องเล่าว่าในปัจจุบันนั้นการให้สิทธิทางการเมืองแก่คนเหล่านี้เป็นแรงจูงใจสำคัญให้กับนักการเมืองบางกลุ่มเพื่อหวังคะแนนเสียงจากพวกเขาเหล่านั้น

ในทางตรงกันข้าม ปัญหาที่เกิดขึ้นที่แม่สอดนั้นมีลักษณะที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้เพราะคนที่เข้ามาในเมืองแม่สอดส่วนใหญ่เป็นคนต่างด้าวที่หลบหนีเข้าเมือง และเข้าสู่อาชีพผู้ใช้แรงงานในภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรมเป็นหลักโดยไร้ใบอนุญาตทำงาน ดังนั้นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นที่แม่สอดจึงมีลักษณะของความผิดทั้งสองกระทง ทั้งการเข้าเมืองผิดกฎหมาย และการลักลอบทำงาน และนอกจากนี้ประเด็นที่ซับซ้อนขึ้นไปอีกก็คือในการพ้นสภาพของการลักลอบทำงานนั้น แรงงานจะต้องขึ้นทะเบียนกับกระทรวงแรงงานในฐานะแรงงานหลบหนีเข้าเมือง ชาวพม่า ลาว และ กัมพูชา โดยที่กระบวนการมีลักษณะของการให้นายจ้างเป็นผู้นำแรงงานไปจดทะเบียน ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นก็คือเนื่องจากแรงงานไม่สามารถไปขึ้นทะเบียนได้เอง ทั้งยังอยู่ในสภาวะของการหลบหนีเข้าเมือง กระบวนการควบคุมแรงงานดังกล่าวผ่านการใช้ชาติพันธุ์เป็นตัวกำหนดทำให้แรงงานนั้นไม่สามารถเป็นอิสระได้ และจะได้รับการผ่อนผันไปต่อไป เพราะจำต้องขึ้นกับนายจ้างและถูกควบคุมอยู่ในพื้นที่บางจุดเพื่อหลบหลีกและซ่อนเร้นจากกระบวนการจัดการแรงงานของรัฐ รวมไปถึงการไม่สามารถเคลื่อนที่ได้เช่นเดียวกับกรณีของแม่สาย

บทเรียนจากการจัดการกับชาติพันธุ์ทั้งในระดับของการสร้างระดับของการเป็นพลเมืองที่ซับซ้อนกว่าสถานะของคนต่างด้าว และกระบวนการตีทะเบียนแรงงานต่างด้าว (หรือสร้างสถานะของแรงงานต่างด้าวให้เป็นแรงงานชนิดพิเศษ) นั้นเกิดขึ้นในวิถีการผลิตแบบทุนนิยมในปัจจุบันและมีความเป็นอย่างไรยิ่งในการสะสมทุนในปัจจุบัน ซึ่งเป็นการขัดกับหลักการที่สำคัญของระบบทุนนิยม (โดยทั่วไปและทุนนิยมในฐานะตัวแบบบริสุทธ์) ที่แรงงานนั้นอย่างน้อยก็มีเสรีภาพในการเลือกขายกำลังแรงงานของเขากับนายจ้าง⁽⁴⁸⁾ ทำให้เราต้องหันกลับมาเข้าใจอีกครั้งว่าระบบทุนนิยมที่ไม่ใช่ระบบทุนนิยมโดยทั่วไปนั้นในความเป็น

⁽⁴⁸⁾ Marx, Karl. 1849. Wage Labor and Capital. In Robert Tucker. (ed.) 1978. *The Marx-Engels Reader*. Second Edition. New York: WW Norton.

จริงแล้วจำเป็นจะต้องใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมและการผลิตในรูปแบบอื่น ๆ เพื่อธำรงไว้ซึ่งระบบทุนนิยม และนอกจากนี้แล้วรัฐเองก็ทำงานอย่างเข้มแข็งในเรื่องของการจัดการกับผู้คนมาตั้งแต่ในยุคสงครามเย็นให้อยู่ติดกับพื้นที่หนึ่ง ๆ โดยไม่จำเป็นต้องใช้กำลังทหารหรือแผนที่ แต่เป็นเรื่องของการตีทะเบียนและให้สิทธิพลเมืองในแบบครึ่ง ๆ กลาง ๆ ขณะที่เรามักจะหลงทางไปวิเคราะห์รัฐในเรื่องของการจัดการพื้นที่อย่างโดด ๆ และประเมินศักยภาพของรัฐผ่านการควบคุมพื้นที่แต่เพียงเท่านั้น

และที่สำคัญกระบวนการควบคุมชาติพันธุ์ด้วยระบบบัตรสีและการจดทะเบียนแรงงานนั้นไม่จำเป็นต้องเกิดในพื้นที่เมืองเสมอไป มันสามารถเกิดขึ้นและทำงานได้ดีในภูเขาที่คนมีบัตรสีต้องอยู่อาศัย และในโรงงานที่แรงงานต่างด้าวต้องอยู่ แต่มันกลับทำงานให้คนเหล่านั้นไม่สามารถออกจากพื้นที่เหล่านั้นที่มีเมืองอยู่เป็นศูนย์กลางได้ง่ายนัก/อย่างถูกกฎหมาย และกระบวนการดังกล่าวนี้เองที่ทำให้เมืองเหล่านั้นโตขึ้นได้นอกเหนือไปจากลักษณะทางภูมิศาสตร์และความขัดแย้งระหว่างชนกลุ่มน้อยกับรัฐบาลพม่า รวมทั้งความแตกต่างของระดับการพัฒนาของทั้งสองพื้นที่

กรณีศึกษาสุดท้ายในเรื่องของการจัดการพื้นที่นั่นก็คือเรื่องของการใช้ระบบเครือข่ายของกระทรวงมหาดไทยหรือความมั่นคงภายในลงไปในพื้นที่ชายแดน มากกว่าเรื่องของชายแดนในฐานะเรื่องของการกำหนดทาง ดั่งตัวอย่างเช่น ผู้กว้างขวางที่ชายแดนมักจะมียั้งสถานะของพ่อค้าและข้าราชการท้องถิ่น คือ กำนันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นที่นับหน้าถือตาของคนในท้องถิ่น และเป็นผู้ใกล้ชิดข้อพิพาท “ที่” ชายแดน มากกว่าข้อพิพาทเกี่ยวกับเรื่องชายแดน/พรมแดน ซึ่งหมายถึงว่าสถานะภาพของกำนันผู้ใหญ่บ้านนั้นค่อนข้างที่จะไม่ได้แยกออกจากกันระหว่างรัฐกับชาวบ้าน เพราะเป็นทั้งข้าราชการ ชาวบ้าน ผู้กว้างขวาง และพ่อค้าในเวลาเดียวกัน นอกจากนี้แล้วยังมีการใช้กลไกตำรวจชายแดนตามข้อตกลงของแต่ละประเทศที่จะไม่วางกำลังทหารไปไว้ที่ชายแดน จนกว่าจะมีความ

ขัดแย้ง ซึ่งในระยะหลังนี้เองที่ทางรัฐบาลนำกองกำลังเฉพาะกิจลงไปในพื้นที่ และทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งทั้งเรื่องชายแดนและที่ชายแดน เพราะกองกำลังทหารเหล่านั้นมิได้อยู่ในพื้นที่มาก่อน

ซึ่งประเด็นสำคัญที่กล่าวถึงเป็นข้อสรุปอีกครั้งก็คือการพูดถึงชายแดน ในลักษณะที่รัฐเข้าไปไม่ถึงหรือการจัดการชายแดนแต่เดิมนั้นเป็นไปอย่างหลวม ๆ นั้นอาจจะไม่เป็นจริงก็ได้ ถ้าเราย้ายศูนย์กลางความสนใจจากพื้นที่มาสู่การ แบ่งแยกและจัดสรรผู้คนผ่านระเบียบกฎหมาย (มากกว่าเพียงวาทกรรม วรรณคดี)⁽⁴⁹⁾ และทั้งนี้เราก็ไม่ควรจะมองรัฐในลักษณะนามธรรมมากเกินไปโดย ขาดการอธิบายในเชิงรูปธรรม ทั้งนี้เพราะเรากำลังยึดติดกับ “ตัวแบบ บริสุทธิ” ของ Weber ในเรื่องว่ารัฐนั้นเป็นกลไกที่มีความชอบธรรมและเป็น หนึ่งเดียวที่สามารถใช้อำนาจบังคับได้⁽⁵⁰⁾ ทั้งที่สิ่งที่เกิดขึ้นในรัฐของไทยนั้นก็ คือ รัฐไทยนั้นมิได้มีความเป็นหนึ่งเดียว หากแต่แตกแยกไปตามกรม นับตั้งแต่การ สร้างรัฐสมัยใหม่เกิดขึ้นในช่วงร้อยปีที่ผ่านมา⁽⁵¹⁾ รวมทั้งประเด็นของกลไกกำนัน ผู้ใหญ่บ้านที่ได้อำนาจไปแล้ว ดังนั้นลักษณะรัฐที่มีความยืดหยุ่นสูงนี้เองที่เราอาจ จะต้องย้อนกลับไปตั้งคำถามกับวิธีการมองว่า “รัฐ” ของไทยในแบบอุดมคติ อีกเช่นกัน

⁽⁴⁹⁾ ดู Thongchai Winichakul. 1999. “The Others Within: Travel and Proto-Ethnography in Siam 1880-1920,” in Andrew Turton. Ed. *Civility and Savagery: the Differentiation of Peoples Within the Tai Speaking Polities*. Curzon.

⁽⁵⁰⁾ Weber, Max. 1946. *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.

⁽⁵¹⁾ ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 2535/2538. 100 ปีแห่งการปฏิรูประบอบราชการ: วิวัฒนาการของ อำนาจรัฐและอำนาจการเมือง. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา.

กล่าวอีกครั้งหนึ่ง รัฐไทยนั้นมิได้ใช้กลไกทางการทหารและการปักปันเขตแดนและ “เส้น” พรมแดนในการสร้างรัฐแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่จากอดีตสู่ปัจจุบัน รัฐไทยสร้างรัฐและจัดการพรมแดนอย่างซับซ้อนผ่านกระบวนการสร้างความมั่นคง “ภายใน” อาทิการจัดการชาวเขาด้วยบัตรสี การจัดการแรงงานต่างด้าวด้วยระบบการลงทะเบียนบัตรแรงงาน ตลอดจนใช้กลไกของรัฐในรูปตำรวจชายแดนและกำนันผู้ใหญ่บ้านในการ “สร้าง-บริหาร-จัดการ” ปัญหา “ที่ชายแดน” และ ปัญหา “ชายแดน” (ซึ่งอาจจะไม่ได้อยู่ที่พรมแดน แต่อยู่ที่ด่านตรวจ (บัตรประชาชน) ของตำรวจที่บริเวณก่อนถึงชายแดน/พรมแดน) อย่างสม่ำเสมอ (แม้ว่าอาจจะไม่มีทหารไปประจำการที่ชายแดน)⁽⁵²⁾

⁽⁵²⁾ บทความชิ้นนี้ปรับปรุงขึ้นจากบทความของผมที่ชื่อ “การศึกษาเรื่องเมืองชายแดนบริเวณแม่สอดและแม่สาย: ข้อสังเกตบางประการ (ทางทฤษฎีและเชิงประจักษ์) ว่าด้วยเศรษฐศาสตร์การเมือง ความมั่นคง และวัฒนธรรม” นำเสนอที่ การประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 2 เรื่องชาติและชาติพันธุ์ ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร วันที่ 26-28 มีนาคม 2546 และเค้าโครงการบรรยายในหัวข้อ “ประเทศไทยมีจริงหรือไม่? ควรยกเลิกพรมแดนหรือไม่?” ในการสัมมนาประจำปี เรื่อง “มาร์กซิสต์ 2003” ณ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 14-15 มีนาคม 2546 ผมขอขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับ Gillian Hart นักคิด แก้วเทพ สุขาย ตรีรัตน์ ใจ อึ้งภากรณ์ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล และกลุ่มประชาธิปไตยแรงงาน ทิพาภรณ์ ตระกูลพูนทรัพย์ ปิยะ มณีวงศ์ พรพิมล ตรีโชติ วิริยะ สว่างโชติ และชาวเมืองแม่สายและแม่สอดทุกท่านที่ช่วยให้ผมก่อรูปทางความคิด และผลิตงานชิ้นนี้ออกมาได้สำเร็จ :)